



پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

Archaeological Research of Iran

P-ISSN: 2345-5225 & E-ISSN: 2345-5500

Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>

Vol. 15, No. 44, 2025



Classification and Typology of Pottery of the Parthian Cemetery of Veliran, Damavand

Mohammadreza Nemati¹ , Milad Baghshikhi²

<https://dx.doi.org/10.22084/nb.2025.30303.2737>

Received: 2024/12/24; Revised: 2025/02/22; Accepted: 2025/02/26

Type of Article: **Research**

Pp: 197-226

Abstract

The pottery of the Parthian Empire exhibited considerable variation throughout its extensive territory, resulting in several unique cultural regions. A significant archaeological site in Iranian Central Plateau is Veliran, which underwent exploration during two seasons in 2006 and 2007. Among the primary cultural artifacts discovered at this location, especially from its burial sites and particularly the cellar grave were both intact vessels and potsherds. This study is fundamentally oriented and employs a descriptive-analytical methodology. The approach integrates library research with field investigations. The principal aim of the study is to perform both qualitative and quantitative analyses of the Parthian pottery unearthed at Veliran. This encompasses the classification and typology of the ceramics, along with the establishment of their relative chronology. Consequently, this research aims to evaluate the morphology of Veliran pottery and, by comparing it with analogous examples, to establish a model that characterizes Parthian pottery within Iranian Central Plateau. The typological analysis is designed to identify the distribution patterns of Parthian ceramics in this area this constitutes the primary inquiry of the study. The results of the research reveal that the predominant types of pottery unearthed during the two excavation seasons at the Veliran Parthian cemetery comprise rhytons, pilgrim flasks, cups, oil lamps, bowls, jugs, measuring vessels, plates, chalices, and carafes. Based on these comparisons, the cultural sphere of Veliran shows the greatest similarities with the western, northeastern, and northern regions of Iran, respectively. In particular, its ceramic assemblage closely aligns with that of the Parthian sites at Qumis, Qaleh-I Yazdigird, and the Bisutun cemetery. Accordingly, the Veliran cemetery may be considered a significant Parthian site within the Damavand region, reflecting the ceramic traditions characteristic of this historical period.

Keywords: Classification, Typology, Pottery, Parthian Cemetery of Veliran, Damavand.

1. Associate Professor, Department of historical period Archaeology Iranian Center for Archaeological Research, RICHT Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: M.Nemati@richt.ir

2. Ph.D. in Archaeology, Department of Archeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.

Citations: Nemati, M. & Baghsheikhi, M., (2025). "Classification and Typology of Pottery of the Parthian Cemetery of Veliran, Damavand". *Archaeological Research of Iran*, 15(44): 197-226.
<https://doi.org/10.22084/nb.2025.30303.2737>

Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

© Copyright © 2025 The Authors. Published by Bu-Ali Sina University.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

© The Author(s)



Introduction

Two seasons of excavation and investigation on the eastern hills of the Tar River, near the village of Veliran in Damavand County, led to the identification of a significant archaeological site dating to the Parthian and Sasanian periods. The site yielded a diverse array of cultural materials that are considered unique within the Iranian context. Excavations uncovered numerous cultural features and artifacts, including four human burials, bone remains, potsherds, metal objects, glass fragments, coins, wood, and architectural remains. Given the central role of pottery in the study of cultural interactions and chronology, this paper focuses on the classification and typological analysis of the Parthian ceramics recovered from the Veliran cemetery.

The primary research questions addressed in this study are as follows:

1. To which chronological phase of the Parthian period does the ceramic assemblage from the Veliran belong? 2. With which cultural regions do the pottery from Veliran demonstrate affinities? 3. What are the prevalent pottery types within the Veliran assemblage and their associated technological characteristics?

Based on archaeological evidence and comparative analysis, the examined ceramics are attributed to the middle phase of the Parthian period. The presence of clinky ware, a type characteristic of Parthian period in western Iran [specifically northwestern Iran?], suggests cultural connections between Iranian Central Plateau and western regions of Iran. The studied pottery assemblage consists predominantly of plain, unglazed vessels. The predominant forms include rhyton (takuk), cup, pilgrim flask, oil lamp, bowl, jar, measuring vessel, plate, carafe, and chalice.

Research data were collected through library research and fieldwork, followed by qualitative analysis. Field activities comprised archaeological excavation, followed by processing and documentation of ceramic samples: washing, registration of sample information, selection of diagnostic specimens, illustration, and photography. Subsequently, the typological results were compared with analogous studies of Parthian ceramics from other ancient sites, enabling the relative dating of this ceramic assemblage.

Discussion:

The historical site of Veliran is positioned approximately 500 meters south of the village of Veliran, at the base of the hillside that marks the boundary between the villages of Veliran and Shalambeh. During two seasons of excavation at the Veliran site, archaeologists uncovered the remains of a small Sassanid castle, which measures 40×50 meters and is oriented from

east to west. Within the Sassanid substratum, a cemetery dating back to the Parthian period was identified, featuring four types of graves that demonstrate different burial practices: 1) cellar (underground), 2) burning, 3) pit graves, and 4) stone graves. Among the cultural artifacts retrieved from these graves are both complete and fragmented pottery vessels; the technical features of these vessels will be scrutinized in the following stage of research. The most significant discovery from here consists of intact vessels and a limited number of pottery sherds. These ceramics were primarily found in a cellar grave within Trench O17, with an additional sample coming from a pit grave in Trench L13. The recovered pottery collection includes forms such as rhyton, cup, pilgrim flask, drinking cup, oil lamp, bowl, jar, measure ware, plate, carafe, chalice, and bead. In the initial phase of analysis, these pottery specimens are classified into two groups: closed-form and open-form vessels. The closed-form pottery from Veliran consists of pilgrim flasks, jars, carafes, cups, and rhytons. The open-form pottery includes oil lamps, bowls, drinking cups, chalices, and plates.

Regardless of the different types of pottery, there are several overarching characteristics. The pottery artifacts investigated in the Veliran cemetery consist of plain and decorated types. Some of these artifacts feature burnished surfaces while others show carved, added, and painted (geometric) motifs. The paste of these pottery items is characterized as buff, light reddish buff, red, brick red, scarlet, and gray hues. The ceramics examined were both wheel-made and hand-made, with certain fragments produced through a hybrid method that combines wheel-making and handcrafting, incorporating sand to enhance their durability. Most of the ceramics underwent adequate firing processes, resulting in high durability; nevertheless, in some instances, the firing temperature was insufficient, resulting in a blackened core within the pottery.

Conclusion

A comparative analysis of the pottery from the Parthian cemetery at Veliran reveals notable similarities in certain shapes with those found at Parthian sites in adjacent regions, including the Central Plateau (Kohan, Shemiran, and archaeological surveys of the Bueen Zahra Plain), northern Iran (Kelardasht, Dailaman, ShahPir, Noruzmahale), northeastern Iran (Tureng Tepe, Yarim Tepe, Shahr Tepe, Dargaz, Qumis, and archaeological survey of Damghan Plain), as well as the western and northwestern parts of Iran (Qaleh-I Yazdigird, Laodike Temple, Kangavar, Bisutun, Mahnesan, Sang-e Shir, Nush-I Jan, Ardabil, and archaeological surveys

of the Qorveh Plain in Kurdistan), the southwestern region of Iran (Susa, Choga Mish, Masjid-i Solaiman, Dashtova, Shushtar), and even extending beyond the current borders of Iran (Nisa, Seleucia, Dura Europos, Uruk, Shamlu, Ashdod, Dijiran). Overall, the findings from the typological and comparative chronological analyses of the pottery samples from the Parthian cemetery at Veliran distinctly illustrate the resemblance of these samples to the pottery from adjacent and trans-regional areas. This resemblance is particularly pronounced with the regions of 'western Iran', 'northeast Iran', and 'northern Iran', as well as among the sites such as Qumis (Semnan Province), Qaleh-I Yazdigird, and the Bisutun Parthian cemetery (Kermanshah Province). Consequently, the Veliran Cemetery can be regarded as one of the Parthian sites within the Damavand region, showcasing pottery traditions from this era. However, in terms of technical attributes, there are limited similarities with the aforementioned cultural spheres. This suggests that there were connections between Veliran and the sites in these regions, indicating cultural interactions. Nonetheless, it is essential to consider the differences, innovations, and the influence of local factors on the ordinary pottery of the Veliran cemetery. Therefore, it appears that the ordinary pottery types from the Veliran site possess indigenous characteristics and are classified as local varieties produced in local kilns, while their shapes remain comparable to those from other cultural sites. Overall, the findings from the study and classification of pottery, along with their comparison to pottery from other archaeological sites and the dating of cultural regions, indicate that the pottery discovered at the Veliran cemetery in Damavand is associated with the mid-Parthian period. This conclusion is supported by additional artifacts unearthed from the same cemetery, which include Parthian coins attributed to Mithradates II (123-88 BCE), Phraat III (57.58-70 BCE), Mithradates III (54-57 BCE), Orodes I (80-90 BCE), and Orodes II (38-57 BCE).

Acknowledgments

The authors consider it necessary to thank the respected reviewers of the journal who significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Observation Contribution

The percentage of authors' participation Was equal.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest



پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

فصلنامه علمی پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران
P. ISSN: 2345-5725 & E. ISSN: 2345-5500
نشانی پایگاه نشریه: <https://nbsh.basui.ac.ir>
شماره ۴۴، دوره پانزدهم، ۱۴۰۴

طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های گورستان اشکانی ولیران دماوند

محمدرضا نعمتی^I، میلاد باغ‌شیخی^{II}

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2025.30303.2737>
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۴، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۷
نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۲۲۶-۱۹۷

چکیده

محوطه ولیران به واسطه دو فصل کاوش باستان‌شناسی طی سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ ه.ش. از محوطه‌های مهم کاوش‌شده اشکانی در مرکز فلات ایران است. یکی از داده‌های فرهنگی این محوطه که از گورهای آن به خصوص از گور سردابه‌ای یافت شد، ظروف کامل (۱۹ عدد) و شکسته سفال (۸ قطعه) است. این پژوهش دارای ماهیت بنیادی با رویکردی توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری پژوهش براساس دو بخش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (سفال) است. هدف اصلی مقاله، مطالعه کیفی سفال‌های اشکانی محوطه ولیران، طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و گاهنگاری نسبی آن‌ها است؛ بنابراین در تحقیق حاضر، تلاش شد سفال‌های اشکانی ولیران از نظر شکل‌شناسی ارزیابی گردد و با مقایسه این قطعات سفال با نمونه‌های مشابه، الگویی از مشخصات سفال اشکانی در مرکز فلات ایران ارائه گردد؛ مهم‌ترین پرسش‌های رایج پژوهش حاضر عبارتند از: ۱. مجموعه سفال‌های محوطه ولیران متعلق به کدام مرحله از دوره اشکانی است؟ ۲. سفال اشکانی ولیران ارتباط این محوطه را با کدام یک از دیگر حوزه‌های فرهنگی نشان می‌دهد؟ و ۳. گونه‌های رایج سفال‌های محوطه ولیران شامل چه اشکالی و ویژگی‌ها و مشخصات فنی آن‌ها چیست؟ نتایج پژوهش نشان داد که اشکال: تکوک (ریتون)، جام، قمقمه، آبخوری، پیه‌سوز، کاسه، کوزه، پیمانه، بشقاب، تنگ و پیاله، شکل‌های رایج سفالی یافت‌شده از دو فصل کاوش باستان‌شناختی گورستان اشکانی ولیران است. براساس مقایسه، بیشترین شباهت حوزه فرهنگی با مناطق غرب، شمال شرق و شمال ایران و بیشترین شباهت را به ترتیب با سفال‌های محوطه‌های باستانی قومس، قلعه یزدگرد و گورستان پارتی بیستون دارد و با توجه به این مسأله می‌توان گورستان ولیران را یکی از محوطه‌های اشکانی در منطقه دماوند دانست که دارای سنت‌های سفالین این دوره است؛ همچنین براساس مطالعات انجام‌شده روی شکل‌ها و ویژگی‌های فنی سفال‌ها، می‌توان این گونه ارزیابی نمود که سفال‌ها متعلق به اواسط دوره اشکانی هستند؛ علاوه بر سفال، یافته‌های دیگری مانند سکه نیز به دست آمده است که این تاریخ پیشنهادی را قوت می‌بخشد.

کلیدواژگان: طبقه‌بندی، گونه‌شناسی، سفال، گورستان اشکانی ولیران، دماوند.

I. دانشیار گروه باستان‌شناسی تاریخی، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: M.Nemati@richt.ir

II. دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: نعمتی، محمدرضا؛ و باغ‌شیخی، میلاد، (۱۴۰۴). «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های گورستان اشکانی ولیران دماوند». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۵ (۴۴): ۱۹۷-۲۲۶.

<https://doi.org/10.22084/nb.2025.30303.2737>

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده (گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، دانشگاه بوعلی سینا است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و بارعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)



مقدمه

یکی از اهداف پژوهش‌های باستان‌شناختی، مطالعه تغییرات فرهنگی است و در این باره بررسی و تجزیه و تحلیل فرهنگی مادی گذشته، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (همتی‌ازندریانی و خاکسار، ۱۴۰۱: ۱۶۸). به‌طورکلی، سفال یکی از فراوان‌ترین داده‌های باستان‌شناسی است که در هر تجزیه و تحلیل باستان‌شناختی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (طلایی، ۱۳۹۰: ۱۱۷). سفال به‌دلیل تولید فراوان و مداوم، همیشه دگرگونی‌ها و نوآوری‌های مختلفی را در شکل و نقش بر خود پذیرفته که بخشی از آن بر اثر تطور و رشد درونی فرهنگ‌ها در طول زمان به‌وجود آمده است. بخش دیگر این تغییرات به‌علت پیوندهای فرهنگی و اقتصادی با جوامع دور و نزدیک پدیدار می‌شود (همتی‌ازندریانی و خاکسار، ۱۴۰۱: ۱۶۸). منطقه دماوند به‌دلیل موقعیت کوهستانی و قرارگرفتن در مسیر ارتباطی طبرستان به مناطق مرکزی ایران در دوران قبل و بعد از اسلام همواره موردتوجه اقوام و حکومت‌های گوناگون تاریخی و اسلامی بوده است. طی دو فصل کاوش و بررسی در بخشی از تپه‌ماهورهای شرقی رودخانه تار در نزدیکی روستای ولیران در شهرستان دماوند شناسایی محوطه‌ای مهم از دوره‌های اشکانی و ساسانی با مواد فرهنگی کم‌نظیر در سطح ایران را در پی داشت. از کاوش‌های این محوطه یافته‌های فرهنگی متعدد، ازجمله تدفین‌های انسانی (چهار شیوه تدفینی)، بقایای استخوانی، اشیاء سفالی، ادوات فلزی، قطعات شیشه، سکه، وسایل چوبی و الیاف پارچه به‌دست آمد. حال با توجه به مطالب مذکور و اشاره به اهمیت سفال در روند بررسی و مطالعه پیوندهای فرهنگی به بررسی و گونه‌شناسی سفال‌های اشکانی مکشوفه از گورستان محوطه ولیران پرداخته خواهد شد.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: مهم‌ترین پرسش‌های پژوهش حاضر عبارتند از:

(۱) مجموعه سفال‌های محوطه ولیران متعلق به کدام مرحله از دوره اشکانی هستند؟
(۲) سفال اشکانی ولیران ارتباط این محوطه را با کدام یک از دیگر حوزه‌های فرهنگی نشان می‌دهد؟ (۳) گونه‌های رایج سفال‌های محوطه ولیران شامل چه اشکالی است و ویژگی‌ها و مشخصات فنی آن‌ها چیست؟ در راستای پژوهش‌های تحقیق فرضیات پیش‌رو مطرح می‌شود: (۱) به استناد به یافته‌های باستان‌شناختی و بررسی مقایسه‌ای، سفال‌های مورد مطالعه به‌نظر متعلق به میانه شاهنشاهی اشکانی هستند. (۲) وجود گونه سفالی کلینکی در میان سفال‌های ولیران که مشخصه سفال اشکانی در غرب ایران است، نشان می‌دهد احتمالاً در این زمان بین فلات مرکزی و غرب ایران ارتباطات فرهنگی برقرار بوده است. (۳) سفال‌های مورد مطالعه اغلب ساده و بدون لعاب هستند و مهم‌ترین شکل‌های آن‌ها شامل: تکوک (ریتون)، جام، قمقمه، آبخوری، پیه‌سوز، کاسه، کوزه، پیمانه، بشقاب، تنگ و پیاله هستند.

روش پژوهش: در تحقیق پیش‌رو، در مرحله اول، گروه‌های سفالی ولیران به

دو گروه کلی سفال‌های دهانه‌باز و دهانه‌بسته تقسیم شده است و در ادامه این قطعات سفال به گروه‌های جزئی‌تر تقسیم می‌شوند. گروه‌های سفالی دهانه‌بسته مانند: تکوک (ریتون)، جام، قمقمه، تنگ و کوزه و گروه‌های دهانه‌باز به دسته‌های کاسه، آب‌خوری، پیاله، بشقاب، پیمانه و پیه‌سوز تقسیم شدند. یافته‌های پژوهش

از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و فعالیت‌های میدانی گردآوری شده و با روش کیفی، تحلیل شده‌اند. در روش میدانی (کاوش‌های باستان‌شناختی، شست‌وشوی نمونه‌های سفالی، پشت‌نویسی نمونه‌ها، ثبت اطلاعات نمونه‌ها، گزینش نمونه‌های شاخص، طراحی نمونه‌ها و عکاسی از آن‌ها) به انجام رسید؛ همچنین عمل نمونه‌برداری نیز که مهم‌ترین بخش روش میدانی به‌شمار می‌رفت، به‌صورت روشمند و طبقه‌بندی‌شده شاخص‌ها انجام گرفت. پس از تفکیک گونه‌های سفالی، ادامه تلاش شده است مشخصات فنی قطعات سفالی تشریح گردد. در مرحله بعد نتایج حاصل از این گونه‌شناسی با مطالعات مشابه در رابطه با سفال دوره اشکانی در مکان‌های باستانی دیگر مقایسه گردید و این مجموعه سفالی به‌طور نسبی تاریخ‌گذاری گردید.

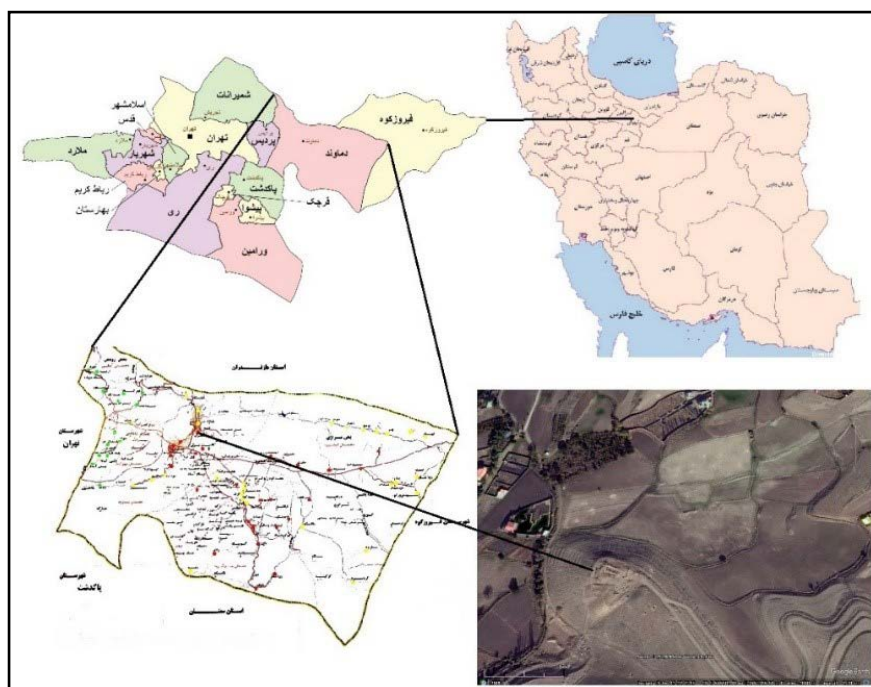
پیشینه پژوهش منطقه دماوند و محوطه باستانی ولیران

اولین مطالعات باستان‌شناسی در منطقه دماوند را «ژاک دمرگان» در سال ۱۹۳۱ م. به انجام رساند و براساس گزارش‌های وی، کل شهر دماوند و اطراف آن به‌لحاظ اهمیت تاریخی و فرهنگی در مورخ ۱۳۱۰/۶/۲۴ شماره ۵۶ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید (پازوکی، ۱۳۸۱: ۱۰۷). در سال ۱۳۴۰ ه.ش. «علی اکبر سرفراز» در طی یک برنامه بررسی و شناسایی از تپه‌های اطراف دماوند گزارشی ارائه داده که در آن از قلعه‌گیری واقع در ۵۰ کیلومتری جاده تهران-دماوند و تخت شفیع با قدمت دوره هخامنشی نام برده است (سرفراز، ۱۳۴۰). علاوه بر بررسی مذکور می‌توان به گزارش «توحیدی» و «طباطبایی» از منطقه آبسرد (توحیدی و طباطبایی، بی‌تا)، گزارش «هوشنگ عظیم‌زاده» و «جواد بابک‌راد» درخصوص امامزاده شلمبه (عظیم‌زاده و راد، ۱۳۵۲)، گزارش «مهدی رهبر» از قلعه ظهرآباد کیان در سال ۱۳۵۸ ه.ش. (مرتضایی، ۱۳۸۰: ۲۶۰) و گزارش «محمدرحیم صراف» از گردتپه دماوند مربوط به دوران تاریخی اشاره کرد (صراف، ۱۳۶۱). در سال ۱۳۶۹ ه.ش. منطقه قلعه عسگر کیان دماوند توسط «عنایت‌الله امیرلو» مورد بررسی، گمانه‌زنی و تعیین حریم قرار گرفت که منجر به کشف آثاری از دوران پارینه‌سنگی گردید (امیرلو، ۱۳۶۹: ۹۰). در سال ۱۳۸۰ ه.ش. دماوند برای نخستین بار توسط «ناصر پازوکی» مورد بررسی و شناسایی کامل قرار گرفت که نتیجه بررسی‌های به‌عمل آمده در کتابی تحت عنوان آثار تاریخی دماوند به چاپ رسیده است (پازوکی، ۱۳۸۱). در سال ۱۳۸۵ ه.ش. اولین فصل کاوش‌های باستان‌شناسی در منطقه دماوند توسط نگارنده اول در محوطه تاریخی ولیران انجام شد (نعمتی، ۱۳۸۵). فصل دوم این کاوش‌ها در پاییز ۱۳۸۶ ه.ش. انجام و در این فصل حوضه رودخانه تار و دماوند نیز مورد بررسی و شناسایی قرار گرفت (نعمتی، ۱۳۸۶). علاوه بر مطالب فوق درباره این محوطه مقالاتی همچون «نعمتی» و «صدرايي» (۱۳۸۷) پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران براساس ریتون‌های مکشوفه از محوطه تاریخی ولیران دماوند، نعمتی و صدرايي (۱۳۹۱)، «بررسی شیوه‌های تدفین دوره اشکانی در گورستان ولیران دماوند»، «مسجدی خاک» و همکاران (۱۳۹۸)، «مطالعه

فلزات سنگین سرب و کادمیم در استخوان‌های باستانی: مطالعه موردی محوطه ولیران دماوند، «نعمتی» و «رضایی‌نیا» (۱۳۹۸)، «معماری نویافته دوره ساسانی در منطقه دماوند»، نعمتی و همکاران (۱۳۹۸)، «مطالعه و تحلیل سکه‌های مکشوف از محوطه ولیران دماوند» و نعمتی و همکاران (۱۴۰۲)، «دماوند در دوره پیش از اسلام از منظر منابع تاریخی و شواهد» به چاپ رسیده است.

موقعیت جغرافیایی محوطه تاریخی ولیران

محوطه تاریخی ولیران در فاصله حدود ۵۰۰ متری جنوب روستای ولیران و در انتهای دامنه تپه ماهورهای مرزس روستای ولیران و شلمبه واقع شده است. روستای ولیران در دهستان تاررود از بخش مرکزی شهرستان دماوند، در فاصله ۱٫۵ کیلومتری جنوب شهر دماوند و در دامنه جنوبی سلسله جبال البرز مرکزی قرار گرفته است. محوطه ولیران در بین اهالی روستاهای ولیران و شلمبه به اسامی مختلفی چون: «قلعه دختر، قلعه سنگی، نمک‌لیسه و قلعه خداآفرین» معروف است (نعمتی، ۱۳۸۵: ۱)، (تصویر ۱). روستای ولیران که محوطه تاریخی نام خود را از آن گرفته، درواقع یک روستای پایکوهی است که شمال و شرق آن را ارتفاعات و تپه‌ماهورهای نسبتاً بلند و خشکی احاطه کرده، ولی بخش غربی و جنوبی آن به واسطه عبور رودخانه تار حاصلخیز و سرسبز است (همان، ۱۳۸۷: ۲۸۲).



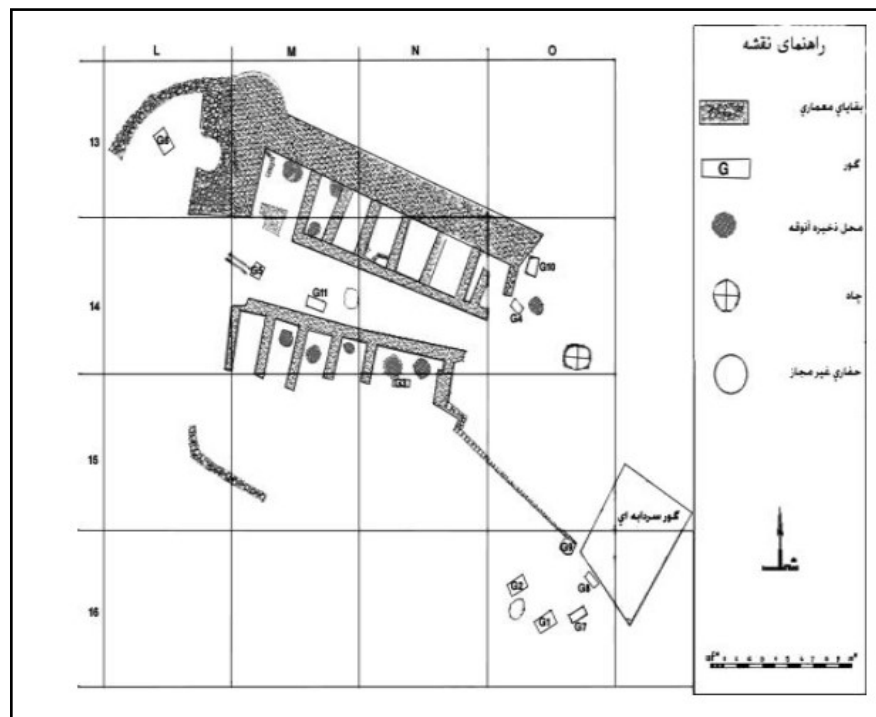
تصویر ۱: موقعیت محوطه تاریخی ولیران (نعمتی، ۱۳۸۵).

Fig. 1: The location of the historical site of Veliran (Nemati, 2006).

توصیف مختصر کاوش‌های باستان‌شناختی محوطه ولیران دماوند

در دو فصل کاوش در محوطه ولیران بقایای یک قلعه کوچک به ابعاد ۴۰×۵۰ متر در جهت شرقی-غربی نمایان شد که این قلعه براساس توپوگرافی تپه، شیب آن از شمال به جنوب و از شرق به غرب بود و مشرف به رودخانه تار ساخته شده بود.

این بنا دارای چهار برج دایره‌ای شکل بوده که تنها بخشی از برج شمال غرب آن باقی مانده است. دیوارهای اصلی قلعه به ضخامت ۲۷۰ سانتی‌متر و از خشت‌های نامرغوب به ابعاد ۱۲-۱۰×۴۲-۴۴ سانتی‌متر و ملاط نازک با گِل سفیدرنگ و پی لاشه‌سنگ روی بستر اصلی تپه قرار گرفته است. بیرون دیوارها در سه طرف شمال، غرب و جنوب به صورت شیب‌دار درست شده که این شیب تا پایین تپه ادامه دارد. از دیوار اصلی قلعه، دیوار شمالی آن باقی مانده و بخش جنوبی، شرقی و غربی آن به طور کامل تخریب شده و فقط بخشی از پی سنگی دیوار در جنوب غرب قلعه و همچنین قسمت شیب‌دار پشت دیوارها در این قسمت‌ها موجود است. مصالح به کار برده شده در بنا، شامل لاشه‌سنگ و قلوه‌سنگ‌های رودخانه‌ای در پی، خشت و چینه در دیوارها با استفاده از ملاط گل می‌باشد (تصویر ۲)؛ همچنین در کاوش‌های انجام‌گرفته در این محوطه و در زیر لایه ساسانی گورستانی از دوره اشکانی شناسایی شد که دارای چهار گور با شیوه‌های تدفین مختلف شامل: ۱- گور سردابه‌ای (زیرزمینی)، ۲- تدفین خمره‌ای، ۳- گورهای گودالی، و ۴- گورهای سنگ چین به دست آمد (نعمتی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۹ و ۱۲۰)؛ که یکی از مواد فرهنگی این گورها بقایای ظروف کامل یا ناقص سفالی است که در ادامه پژوهش به بررسی و تحلیل مشخصات فنی آن‌ها پرداخته شده است.



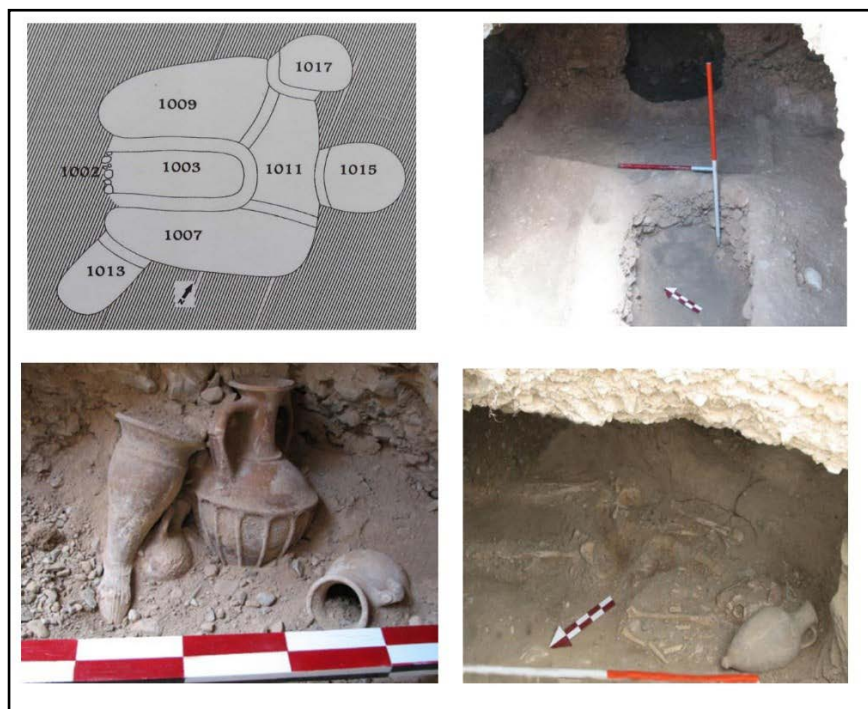
► تصویر ۲: پلان قلعه ساسانی و موقعیت گورهای مکشوفه در محوطه ولیران (نعمتی و صدراعی، ۱۳۹۱: ۱۱۶).

Fig. 2: The plan of the Sassanid castle and the location of the Discovered graves in the Veliran Site (Nemati & Sadraei, 2012: 116)

مشخصات کلی سفال‌های اشکانی مورد مطالعه محوطه ولیران

مهم‌ترین یافته دوره اشکانی کاوش باستان‌شناسی محوطه تاریخی ولیران ظروف کامل و تعداد اندکی قطعات ناقص سفال است. این سفالینه‌ها بیشتر از گور سردابه‌ای واقع در ترانشه O17 و یک نمونه از گور گودالی واقع در ترانشه L13

به دست آمدند (تصویر ۳). سفال‌های مکشوفه شامل اشکالی همچون: تکوک، جام، قمقمه، آبخوری، تنگ، بشقاب، پیه‌سوز، کاسه، کوزه، پیمانه، پیاله و مهره هستند. این قطعات سفال در مرحله اول به دو دسته سفال‌های دهانه‌بسته و سفال‌های دهانه‌باز تقسیم می‌شود؛ سفال‌های دهانه‌بسته محوطه ولیران شامل: قمقمه، کوزه، تنگ، جام میثاق و تکوک هستند. سفال‌های دهانه‌باز شامل: پیه‌سوز، کاسه، آب‌خوری، پیاله و بشقاب هستند. بدون درنظر گرفتن گونه‌های سفالی، به‌طور کلی این سفالینه‌ها دارای یک سری مشخصات کلی هستند. قطعه سفال‌های مورد مطالعه گورستان ولیران، همگی از نوع سفال ساده (معمولی) هستند. طی کاوش‌های باستان‌شناختی گورستان ولیران هیچ قطعه سفال لعاب‌داری یافت نشده است. روی برخی از این قطعات سفال محوطه، تزئین‌هایی به صورت داغ‌دار، کنده و افزوده و منقوش هندسی دیده می‌شود. خمیره این قطعات سفال به رنگ‌های: نخودی، نخودی مایل به آجری، قرمز، قرمز آجری، قرمز مایل به نارنجی و خاکستری است. تمامی سفال‌های شاخص مورد مطالعه، هم به صورت چرخ‌ساز و هم دست‌ساز و تعدادی نیز به روش ترکیبی، یعنی چرخ‌ساز و دست‌ساز ساخته شده‌اند، دیده می‌شود؛ همچنین از شن و ماسه برای استحکام آن‌ها استفاده شده است. سطح خارجی و داخلی تعدادی از سفال‌ها به همان رنگ خمیره است و بر سطح داخلی یا خارجی شماری از سفال‌ها پوشش غلیظ یا رقیق به رنگ‌های: قرمز، نخودی، سیاه‌براق و آجری دیده می‌شود. حرارت لازم برای پخت اکثر سفالینه‌ها مناسب و از استحکام بالایی برخوردار است، ولی در مواردی نیز حرارت مناسب نبوده و به همین دلیل مغز سفال به رنگ سیاه دیده می‌شود.



تصویر ۳: بالا سمت چپ طرح خطی گور سردابه‌ای و شماره فیچرهای آن، سمت راست و تصاویر پایین موقعیت کشف سفال‌های اشکانی محوطه ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Fig. 3: On the top left, the linear design of the cellar grave and its feature numbers. On the right and images of the lower, position of the Parthian pottery of the Veliran Site (Authors, 2024).

سفال‌های سالم دهانه بسته

سفال‌های دهانه بسته، ۱۰ قطعه شاخص مورد مطالعه محوطه را شامل می‌شود؛ براساس شکل لبه‌های سفالی، ظروف دهانه بسته گورستان اشکانی ولیران شامل: تکوک (ریتون)، جام، قمقمه، تنگ و کوزه است.

-تکوک

از مهم‌ترین و جالب‌توجه‌ترین اشیاء مکشوفه در محوطه ولیران چهار تکوک سفالی است؛ این تکوک‌ها از نظر تاریخی، فرهنگی و هنری دارای ارزش و اهمیت ویژه‌ای هستند. به لحاظ شکل سه عدد از آن‌ها از یک جام و بخش قدامی بزگل ایرانی تشکیل شده‌اند و یک نمونه نیز از یک جام به شکل ساق پا و بخش پایینی آن به شکل کفش ساخته شده است. هر چهار تکوک به دست آمده از جنس سفال و هر یک از دو قسمت تشکیل شده است؛ بخش اول جام‌ها، شیپوری شکلی به ارتفاع متوسط ۳۰/۵ الی ۲۷/۵ سانتی‌متر و بخش دوم آن‌ها سر حیوان و یک عدد کفش است. از نظر تکنیک ساخت تکوک شماره یک دست‌ساز، تکوک شماره دو قسمت فوقانی چرخ‌ساز و قسمت پایین دست‌ساز، تکوک شماره سه قسمت جام چرخ‌ساز و قسمت پایین دست‌ساز، تکوک شماره چهار قسمت جام چرخ‌ساز و قسمت پایین کفش به صورت دست‌ساز است. از نظر خمیره، پوشش و تزئینات، تکوک شماره یک با خمیره و پوشش قرمز و کاملاً صیقلی شده و فاقد هرگونه تزئینات، تکوک شماره دو با خمیره و پوشش نخودی دارای ماده چسباننده شن و ماسه ریز و تزئینات به صورت کادرهای افقی و عمودی با نقوش لوزی و مثلثی شکل در زیر لبه و دو طرف میانی بدنه به رنگ قهوه‌ای، تکوک شماره سه با خمیره و پوشش نخودی و دارای تزئینات درختی و لوزی در داخل کادرهای موازی افقی و عمودی در قسمت جام و شاخ و گردن حیوان دیده می‌باشد. تکوک شماره چهار دارای خمیره و پوشش قرمز رنگ و کاملاً صیقلی است. این تکوک دارای تزئینات کنده شیاری روی زبانه کفش است. تکوک مزبور با نهایت دقت و ظرافت صیقل شده است. از لحاظ فرم لبه نیز تکوک‌های شماره یک، دو و چهار لبه گرد به بیرون برگشته و تکوک شماره سه لبه تخت دارد. از نظر تکنیک، هر چهار تکوک از نوع جام‌های کشیده و شیپوری هستند. تکوک شماره یک در زیر دهانه جام هیچ‌گونه خط افقی تزئینی مدور دیده نمی‌شود؛ در صورتی که در سه تکوک دیگر، یک خط باریک برجسته مدور تزئینی ایجاد شده است (نعمتی، ۱۳۸۷: ۲۷۹-۲۹۷)، (تصویر ۴؛ جدول ۱).

از نظر مقایسه تاریخی، تکوک‌های مکشوفه را می‌توان از دو بُعد درون منطقه‌ای و برون منطقه‌ای مقایسه نمود. در درون منطقه‌ای تکوک مکشوفه از محوطه کوهان دماوند که به شکل بز است و توسط «واندنبرگ» معرفی شده، اولین نمونه قابل مقایسه با تکوک شماره یک ولیران است، با این تفاوت اساسی که تکوک محوطه کوهان از یک حفاری غیر مجاز به دست آمده است (واندنبرگ، ۱۳۴۸: ۶؛ لوح: ۳). هر دو تکوک کوهان و ولیران از جنس سفال، قرمز رنگ و هر دو با لبه برگشته و انتهای جام سر یک بزکوهی قرار دارد، اما تفاوت اندکی در شاخ آن‌ها



تصویر ۴: تکه‌های سفالین مکتشفه از گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 4: Pottery Rhytons Discovered from the Parthian Cemetery of Veliran (Authors, 2024).

ردیف	نوع	شماره یافته	ابعاد (سانتی‌متر)			تکنیک ساخت	میزان پخت
			ارتفاع	قطر دهانه	عرض بخش قدامی		
۱	تکوک	۱۰۱۳/۱	۳۲	۱۰	۱۱/۵	۶	دست‌ساز مناسب
۲	تکوک	۱۰۱۳/۲	۲۷/۵	۱۱	۱۶/۵	۳	دست‌ساز نامناسب
۳	تکوک	۱۰۱۱/۱	۳۰/۵	۱۲/۵	۵	۳	دست‌ساز مناسب
۴	تکوک	۱۰۰۹/۱	۲۹/۵	۱۲/۷	--	۷	دست‌ساز مناسب

جدول ۱: جدول مشخصات کلی تکه‌های به‌دست آمده از گورستان اشکانی ولیران دماوند (نگارندگان، ۱۴۰۳).

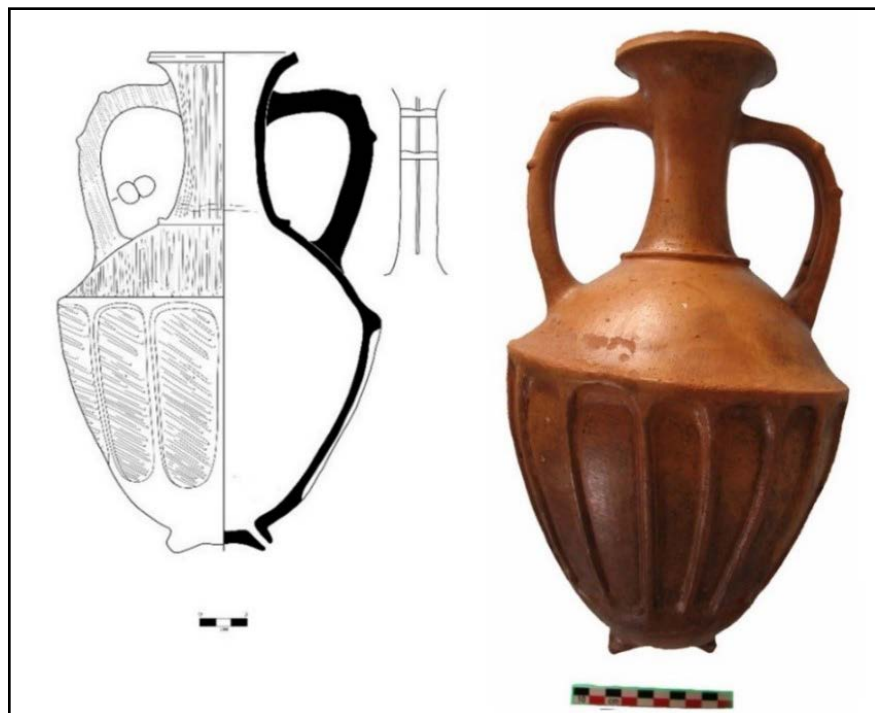
Table 1. Table of general characteristics of the Rhytons discovered from the Parthian Veliran cemetery of Damavand (Authors, 2024).

دیده می‌شود؛ تکه‌های شماره دو و سه با تکوک مکتشفه از کلاردشت (واندنبرگ، ۱۳۴۸: ۶، لوح ۳)، دروس شمیران (توحیدی، ۱۳۷۷: ۷۷-۲۴)، دیلمان گیلان (هوتن، ۱۳۷۶: ۶۶-۵۴) و به‌خصوص تکه‌های نسا (ماسون، ۱۳۸۳: ۴۸) از نظر تکنیک و ساخت قابل‌مقایسه هستند؛ تکوک شماره چهار، تکوک چکمه‌ای محوطه تاریخی ولیران تاکنون در هیچ محوطه دوره اشکانی به‌دست نیامده است. تکوک چکمه‌ای ولیران، اگرچه از نظر فرم با ظروف چکمه‌ای مکتشفه قبل از این دوره شباهت دارد؛ نظیر محوطه‌های زیویه و حسنلو (Dyson, 1963: 35)؛ ولی کارکرد آن متفاوت بوده است و با توجه به سوراخی که در نوک کفش وجود دارد، احتمالاً از آن به‌عنوان ظرفی برای نوشیدن مایعاتی در مراسم خاص استفاده می‌شده است.

- جام

ظرف معروف به «جام» با شماره یافته ۱۰۰۹/۲، ارتفاع ۳۱/۵ سانتی‌متر و قطر دهانه ۹ سانتی‌متر، یکی دیگر از گونه‌های سفالی مکتشفه از گور زیرزمینی محوطه ولیران در گوشه غربی سکوی شماره ۲ (فیچر ۱۰۰۹) است. از این خانواده از ظروف، تنها

یک ظرف سالم سفالی یافت شده است که احتمالاً برای نوشیدن به صورت مشترک به کار رفته است؛ این ظرف دارای خمیره خاکستری و پوشش گلی قرمز صیقلی شده (از نوع کلینکی) با گردن باریک و دهانه‌ای باز که لبه آن به بیرون برگشته همراه با دو دسته عمودی است که از زیر لبه تا شانه ظرف ادامه دارد. تکنیک ساخت چرخ‌ساز و پخت آن مناسب است؛ دسته‌ها نیز از دو فیتله گلی چسبیده به هم که با دو بست گلی به هم متصل شده، درست شده‌اند. در حدفاصل شانه و گردن، یک نوار برجسته افقی وجود دارد. بخش میانی ظرف که دارای بیشترین قطر (۱۹ سانتی‌متر) است با یک نوار برجسته افقی تزئین شده که از این نوار به سمت پایین دارای ۱۶ شیار یا گل برگ قاشقی همچون شیارهای ستون‌های هخامنشی تخت جمشید است. این شیارها در بالا، هلالی و دارای عرض بیشتری نسبت به بخش انتهایی آن‌هاست. کف ظرف محدب و همراه با دو لوله سوراخ‌دار به طول ۲/۱ سانتی‌متر و قطر ۱۳ میلی‌متر و ضخامت ۵ میلی‌متر است (تصویر ۵).



► تصویر ۵: تصویر و طرح جام گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).

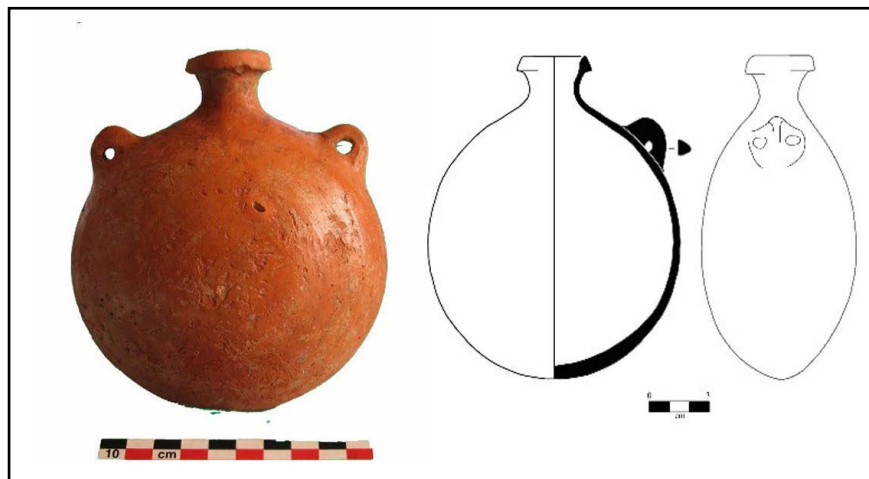
Fig. 5: Image and design of the cup of the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

جام مکشوفه از محوطه ولیران از نظر فرم قابل مقایسه است با نمونه‌های داخل ایران، مانند جام شهرتپه در نزدیکی شهر چاپشلو (نامی و موسوی نیا، ۱۴۰۰: ۱۸۰، تصویر ۱۲)، جام قرمز صیقلی و دارای دو دسته و دو پایه با روزنه خروج مایعات از یکی از پایه‌ها مکشوفه از قومس (Hansman & Stronch, 1974: Fig. 5, No: 1)، ظرف خاکستری صیقلی و دو پایه با روزنه خروج مایعات از یکی از پایه‌ها و متعلق به قرن سوم پیش از میلاد مکشوفه از یاریم‌تپه (Haerink, 1980: 50, Fig. 3-9)، نمونه‌های خارج از ایران، مانند ظرف نخودی با پوشش نخودی و دارای دو دسته و دو پایه با روزنه خروج مایعات از یکی از پایه‌ها و شیارهای عمودی روی بدنه متعلق به قرن

دوم پیش‌ازمیلاد مکشوفه از اشدود (Ibid: 45, Fig. 3-1 & 3-3)، ظرف خاکستری با لعاب سبز و دارای دو دسته و دو پایه با روزنه خروج مایعات از یکی از پایه‌ها و متعلق به اوایل قرن سوم پیش‌ازمیلاد مکشوفه از دورااروپوس (Ibid: 15, Fig. 3-2)، ظرف نخودی صیقلی و دارای یک دسته و دو پایه با روزنه خروج مایعات از یکی از پایه‌ها مکشوفه از تل دیجیران (Ibid: 44, Fig. 3-7)، ظرف نخودی و دارای دو دسته و دو پایه با روزنه خروج مایعات از یکی از پایه‌ها مکشوفه از تل شاملو (Ibid: 44, Fig. 3-5)، کوزه کروی شکل با دو دسته و بدون پایه با خمیره نخودی متمایل به زرد با خطوط افقی در سه ردیف بر شانه ظرف و یک جفت شاخ حیوان در بالای روزنه خروج که دهانه خروج مایع در میان کوزه نزدیک به کف به شکل دکمه‌ای کوچک مکشوفه از سلوکیه (Debevoise, 1934: 18, Fig. 177) و ظرف با دو دسته و کف تخت که در دو طرف آن دارای دو پایه کوچک که روزنه خروج آب در یکی از پایه‌ها قرار دارد و از معبد گارئوس اوروک کشف شده است (Finkbeiner, 1992: 503, Fig. 449)، قابل مقایسه با نمونه مکشوفه از محوطه ولیران دماوند هستند.

- قمقمه

قمقمه کوچک سفالی با شماره یافته ۱۰۰۷/۱، ارتفاع ۱۵ سانتی‌متر، قطر دهانه ۳/۴ سانتی‌متر، قطر بدنه ۱۳ سانتی‌متر و عرض بدنه ۷/۱ سانتی‌متر درمیان استخوان‌های جمع‌آوری شده در گوشه شرقی سکوی شماره یک (فیچر ۱۰۰۷) گور سردابه‌ای به دست آمد؛ رنگ خمیره آن قرمز براق مایل به نارنجی است؛ تکنیک ساخت چرخ‌ساز و پخت آن مناسب است؛ دارای دو دسته کوچک در روی شانه ظرف و بدنه آن دارای تزئینات مدور کننده با عمق کم است (تصویر ۶). فرم لبه این ظرف از نوع سه‌بر است. از این نوع قمقمه‌ها در بیشتر محوطه‌های مربوط به این دوره به دست آمده است؛ از جمله قمقمه مکشوفه از کنگاور با شانه زاویه‌دار (کامبخش‌فرد، ۱۳۴۷: تصویر ۱۴ و ۱۵)، قومس که «هانسمن» و «استروناخ» اعتقاد دارند که قمقمه‌های مسافرتی با دسته یا بدون دسته دارای شانه مدور، مشابه نمونه‌های عصر آهن هستند (Hansman & Stronach: 1970, Fig. 15) قابل مقایسه هستند.



تصویر ۶: تصویر و طرح قمقمه سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Fig. 6: Image and design of a Pilgrim flask from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

- تنگ

تنگ عموماً از نظر شکل‌شناسی شبیه کوزه است، با این تفاوت که از کوزه کوچک‌تر است. تنگ سفالی با شماره یافتۀ ۱۰۰۹/۳، ارتفاع ۱۳/۵ سانتی‌متر، قطر دهانۀ ۵/۴ سانتی‌متر و قطر کف ۴/۷ سانتی‌متر از مجموعه سفال‌های سالم ولیران که در حدفاصل جام و تکوک به شکل کفش در گوشۀ غربی سکوی شماره دو (فیچر ۱۰۰۹) گور سردابه‌ای به دست آمد. خمیرۀ این تنگ قرمز رنگ است که سطح بیرون آن صیقل داده شده و در سطح بدنه اثر شیئی نوک‌تیز به صورت داغ‌دار دیده می‌شود. تکنیک ساخت چرخ‌ساز و پخت آن مناسب است؛ شکل لبۀ آن گرد به بیرون برگشته و دهانۀ ظرف مدور است. دستۀ ظرف عمودی و روی آن یک برآمدگی دارد؛ حدفاصل شانه و گردن ظرف به رنگ خاکستری درآمده است نمونه قابل‌مقایسه با این ظرف در میان سفال‌های شهرتپۀ درگز (نامی و موسوی‌نیا، ۱۴۰۰: تصویر ۸:۱)، قومس (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۳۳:۱۰)، بررسی‌های باستان‌شناختی دشت دامغان (Trinkaus, 1986, Fig. 3:12) و با اندکی تفاوت در مقطع، در میان سفال‌های گورستان نوروز محله (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۲۷:۱۱) گزارش شده است (تصویر ۷).



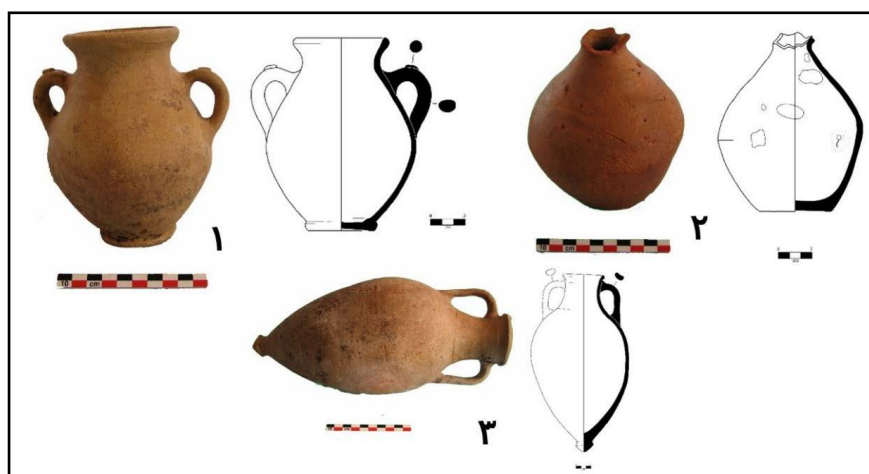
► تصویر ۷: تصویر و طرح تنگ سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Fig. 7: Image and design of a Carafe from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

- کوزه

از کاوش‌های گورستان اشکانی ولیران سه عدد کوزه شناسایی شد؛ کوزه شماره یک با دو دسته از غرب سکوی شماره دو (فیچر ۱۰۰۹) گور سردابه‌ای به دست آمد، لبۀ گرد به داخل برگشته و خمیرۀ نخودی رنگ دارد؛ مادۀ چسبانندۀ آن شن و ماسه‌ریز با دو دستۀ عمودی کوچک است که روی هر دسته، یک برجستگی مدور دکه‌ای شکل به قطر ۱۱ میلی‌متر وجود دارد. این کوزه کف تخت و تکنیک ساخت آن چرخ‌ساز است؛ همچنین قابل‌مقایسه با نمونه‌هایی از محوطۀ تپه چراغی (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۱۶:۶) و قومس (همان: شکل ۲۹:۱۱) است. دومین کوزه در میان استخوان‌های جمع‌آوری‌شده استودان شماره یک واقع در جنوب غرب سکوی شماره یک (فیچر ۱۰۱۳) گور سردابه‌ای به دست آمد؛ لبۀ تخت همراه با

شیار کمی روی لبه است که خمیره و پوشش گلی قرمز آجری رنگ دارد؛ این نمونه نیز به لحاظ فرم با محوطه ماه‌نشان زنجان (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۳: طرح ۸: ۸)، معبد لائودیسه نه‌اوند (رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: شکل ۷) و قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981: Fig. 15: 20) قابل مقایسه است. سومین کوزه در جنوب سکوی شماره یک (فیچر ۱۰۰۷) گور سردابه‌ای به دست آمد. این ظرف دارای دو دسته عمودی و کفی به شکل دکمه‌ای با لبه گرد به بیرون برگشته که خمیره آن قرمز آجری است که بر اثر حرارت نامناسب دارای طیف‌هایی از رنگ قرمز است. دارای گردن باریک و کشیده و بدنه‌ای محدب است؛ در وهله اول، به نظر می‌رسد که ظرف تغییر شکل داده، ولی به دلیل این که کف آن دکمه‌ای است به گونه‌ای ساخته شده که به صورت افقی روی زمین قرارگیرد و مایع داخل آن نریزد. نمونه‌ای مشابه این ظرف در هیچ یک از محوطه‌های دوره اشکانی تاکنون به دست نیامده و احتمالاً یک سبک محلی است؛ اما به لحاظ شکل لبه با نمونه‌های از کاوش‌های محوطه شهرتپه درگز (نامی و موسوی‌نیا، ۱۴۰۰: تصویر ۵: ۲)، تپه جشن‌آباد ۲ درگز (نامی و همکاران، ۱۳۹۸: تصویر ۱: ۲۵)، بررسی باستان‌شناختی محوطه باقلار شنبرک دشت بویین‌زهر (طهرانفر، ۱۳۹۷: تصویر ۱: ۲۳) و قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981, Fig. 13: 28) قابل مقایسه است (تصویر ۸؛ جدول ۲).



تصویر ۸: تصویر و طرح کوزه‌های سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 8: Image and design of Jars from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

ردیف	نوع	شماره یافته	ابعاد (سانتی‌متر)				تکنیک ساخت	میزان پخت
			ارتفاع	قطر دهانه	قطر بدنه	ضخامت		
۱	کوزه دو دسته	۱۰۰۹/۴	۱۶	۸/۵	۱۲	۶	چرخ‌ساز	مناسب
۲	کوزه	۱۰۱۳/۳	۱۴	۶/۸	۱۲	۵	چرخ‌ساز	مناسب
۳	کوزه ته‌دکمه‌ای	۱۰۰۷/۲	۳۴	۷/۵	۱۷/۵	۷	چرخ‌ساز	نامناسب

جدول ۲: جدول مشخصات فنی کوزه‌های به دست آمده از گورستان اشکانی ولیران دماوند (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Table 2: Table of general characteristics of the Jars discovered from the Parthian Veliran cemetery of Damavand (Authors, 2024).

سفال‌های سالم دهانه‌باز

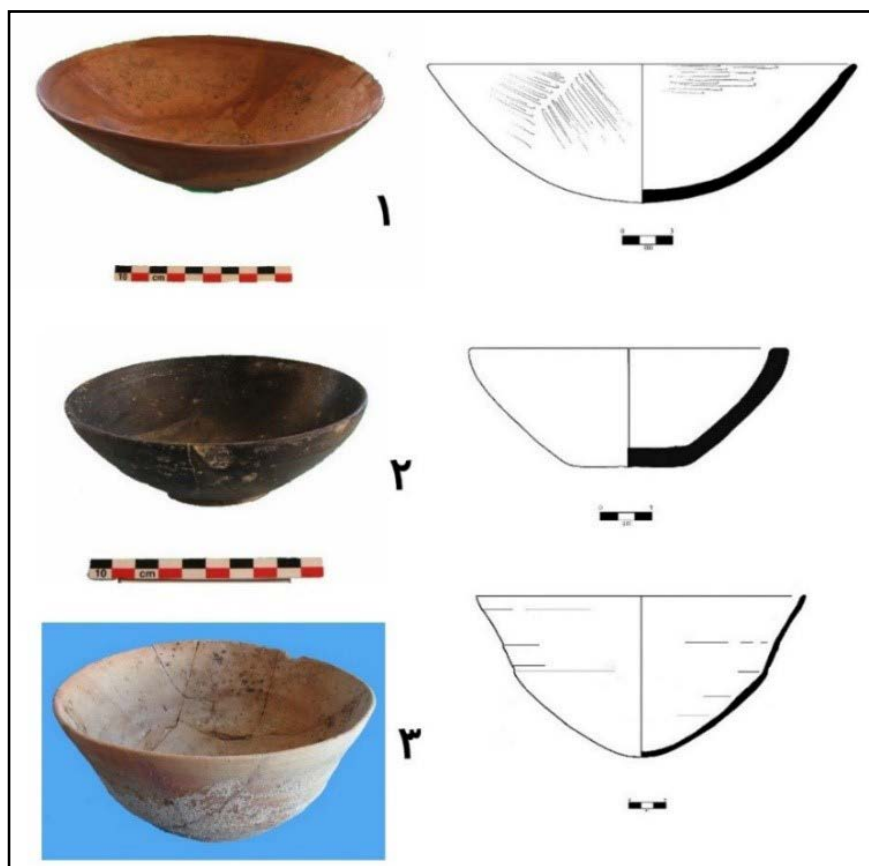
سفال‌های دهانه‌باز مورد مطالعه، نه قطعه از سفال‌های شاخص گورستان اشکانی ولیران را تشکیل می‌دهد. براساس شکل‌های لبه‌های سفالی، ظروف دهانه‌باز گورستان اشکانی ولیران به شش دسته کاسه، آب‌خوری، پیاله، بشقاب، پیمانه و پیه‌سوز تقسیم می‌شوند.

- کاسه

کاسه‌ها یکی از فرم‌های رایج در مجموعه سفال‌های شاخص گورستان اشکانی ولیران است. از کاوش‌های باستان‌شناختی سه عدد کاسه سالم به دست آمد که عبارتند از: کاسه شماره ۱ در گوشه غربی سکوی شماره دو (فیچر ۱۰۰۹) به صورت شکسته به دست آمد؛ این کاسه از نوع دهان‌گشاد با لبه گرد به بیرون برگشته، خمیره آن قرمز رنگ و بخش بیرونی آن دارای تزئینات داغ‌دار به شکل خطوط مدور موازی است که با یک شیئی نوک‌تیز ایجاد شده است. پخت آن نامناسب و به راحتی ورقه ورقه می‌شود. این کاسه دارای کف محدب بوده، اما به گونه‌ای ساخته شده که دارای ایستایی کامل روی زمین است. این کاسه از نوع سفال آوایی است و قابل مقایسه با نمونه‌ای از گورستان شاه‌پیر حلیمه‌جان (Fukai & Matsutani, 1980: PL.18.N7) از سوی کاوشگران آن بین بازه زمانی سده سوم تا اول پیش از میلاد تاریخ‌گذاری شده است. کاسه شماره ۲ در داخل استودان شماره یک به صورت نیمه درمیان استخوان‌های جمع‌آوری شده به دست آمد. این کاسه با لبه تخت، دارای خمیره خاکستری و پوشش گلی سیاه‌رنگ براق و تکنیک ساخت آن چرخ‌ساز است که نمونه قابل مقایسه با آن از بررسی‌های باستان‌شناختی دشت دامغان (Trinkaus, 1986: Fig. 1:11) و ماه‌نشان زنجان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۳: طرح ۲: ۴) گزارش شده است. سومین کاسه در گور گودالی شماره شش (فیچر ۱۱۲۳) یافت شد. لبه آن گرد به بیرون برگشته، تکنیک ساخت آن چرخ‌ساز و تزئینات آن نوارکنده به ضخامت ۴ میلی‌متر و به فاصله ۶/۵ سانتی‌متر پایین‌تر از لبه دورتادور ظرف را دربر گرفته است؛ کف این کاسه نیز به صورت کله‌قندی است که به سختی ایستایی آن را بر زمین ثابت می‌کند. خمیره این ظرف نخودی مایل به آجری و پوشش گلی به رنگ آجری دارد، در قسمتی از ظرف که پخت آن ناکافی بوده به صورت نخودی دیده می‌شود، مشابه این کاسه درمیان سفال‌های محوطه‌های شوش و چغامیش (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۱: ۴؛ شکل ۵: ۲)، یاریم‌تپه (همان: شکل ۱: ۳۳) گزارش شده است (تصویر ۹؛ جدول ۳).

- آب‌خوری

این ظروف در سکوی شماره سه (فیچر ۱۰۱۱) به دست آمده‌اند. آب‌خوری شماره ۱ با لبه گرد به بیرون برگشته دارای خمیره و پوشش قرمز صیقلی است. بدنه آن، گلابی‌شکل دهانه باز که روی شانه ظرف دسته‌ای مدور افقی قرار دارد. این ظرف قابل مقایسه با نمونه‌هایی از محوطه قومس (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۳۳: ۸) و قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981: Fig. 10: 33) است. نمونه دو نیز دهان‌گشاد با لبه گرد به بیرون برگشته، خمیره قرمز و ماده چسباننده شن و ماسه بسیار ریز دارد؛ همچنین تکنیک ساخت آن چرخ‌ساز است. بدنه ظرف گلابی‌شکل و دارای دو دسته عمودی است. در زیر گردن دارای یک نوار افقی برجسته است که نمونه‌های قابل مقایسه با آن درمیان سفال‌های گورستان پارتی بیستون (علی‌بیگی، ۱۳۸۹: طرح ۱: ۳)، محوطه قومس (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۲۹: ۱) و نوروزمحل (همان: شکل ۱۳: ۲۶) گزارش شده است (تصویر ۱۰؛ جدول ۴).

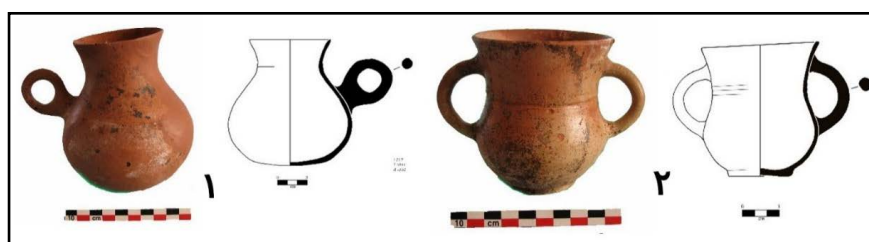


تصویر ۹: تصویر و طرح کاسه‌های سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 9: Image and design of Bowls from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

ردیف	نوع	شماره یافته	ابعاد (سانتی‌متر)				تکنیک ساخت	میزان پخت
			ارتفاع	قطر دهانه	قطر کف	ضخامت		
۱	کاسه	۱۰۰۹	۸/۵	۲۵	—	۵	چرخ‌ساز	نامناسب
۲	کاسه	۱۰۱۳	۸/۳	۱۶/۵	۶/۳	۵	چرخ‌ساز	مناسب
۳	کاسه	۱۱۲۳	۱۳	۲۵/۷	۷/۵	۴	چرخ‌ساز	نامناسب

جدول ۳: جدول مشخصات فنی کاسه‌های به‌دست آمده از گورستان اشکانی ولیران دماوند (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Table 3: Table of general characteristics of the Bowls discovered from the Parthian Veliran cemetery of Damavand (Authors, 2024).



تصویر ۱۰: تصویر و طرح آبخوری‌های سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 10: Image and design of a Drinking Cup from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

ردیف	نوع	شماره یافته	ابعاد (سانتی‌متر)				تکنیک ساخت	میزان پخت
			ارتفاع	قطر دهانه	قطر کف	قطر بدنه		
۱	آبخوری	۱۰۱۱/۲	۱۴	۸	۷/۳	۱۱/۷	چرخ‌ساز	مناسب
۲	آبخوری	۱۰۱۱/۳	۱۰/۵	۹/۳	۵	—	چرخ‌ساز	مناسب

جدول ۴. جدول مشخصات فنی آبخوری‌های به‌دست آمده از گورستان اشکانی ولیران دماوند (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Table 4. Technical specifications of the drinking vessels recovered from the Parthian cemetery of Veliran, Damavand (Authors, 2024).

-پیه‌سوز

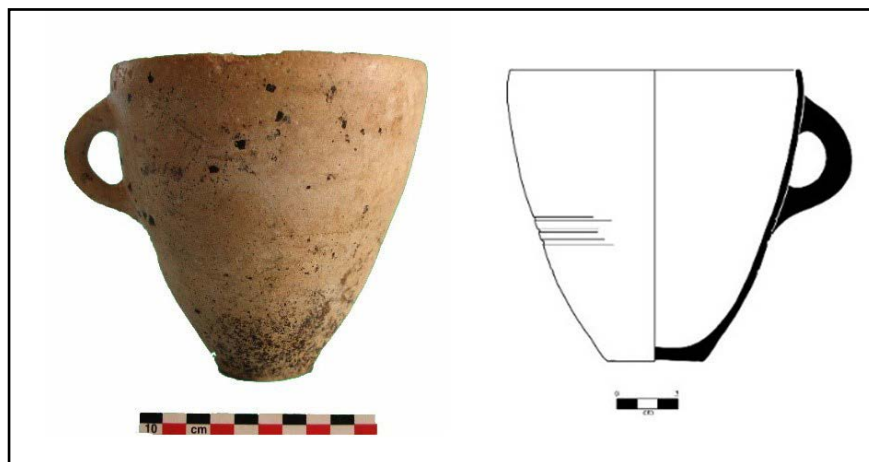
پیه‌سوز سفالی، ازجمله اشیاء سفالی مکشوفه از گور سردابه‌ای ولیران است که یکی از ضرورت‌های تدفین سردابه‌ای جهت روشنایی هستند؛ به‌عنوان مثال، از کاوش تپه آبریز گرمی پی‌سوز سفالین یافت شد که دهانه آن دودزده است و احتمالاً به‌هنگام دفن جسد پی‌سوز را روشن کرده‌اند و مدت زمانی نور آن به اطراف ساطع بوده است (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۷: ۸). پیه‌سوز مکشوفه از گورستان ولیران درمیان استخوان‌های ریخته شده استودان شماره دو (فیچر ۱۰۱۵) به‌صورت دو نیمه به‌دست آمد؛ این یافته با شماره ۱۰۱۵/۱، ارتفاع ۴/۵ سانتی‌متر و قطر دهانه ۹ سانتی‌متر دارای خمیره قرمز آجری روشن و پخت آن نامناسب و تکنیک ساخت آن دست‌ساز است. شکل لبه، ایستاده گرد و شکل کلی ظرف تقریباً مدور و دارای کف تخت است و بخشی از لبه آن نیز به بیرون کشیده شده که در سطح آن آثار سوختگی مشاهده می‌شود. پیه‌سوزهایی که از محوطه‌ها یا گورستان‌های دوره اشکانی به‌دست آمده‌اند اغلب دارای دسته و یا لوله بلند هستند؛ ولی پیه‌سوز مکشوفه از ولیران شبیه یک پیاله و دارای یک زائده یا آبریز کوچک در روی لبه است؛ از این‌گونه تاکنون در هیچ‌یک از محوطه‌های اشکانی گزارش نشده و احتمالاً از نوع ظروف بومی منطقه است (تصویر ۱۱). نمونه‌های پی‌سوز از قبور اشکانی دستوا، کنگاور و قبور سردابه‌ای شوشتر شناسایی شده است (چایچی‌امیرخیز، ۱۳۸۱: ۱۰۷)، اما فرم لبه پی‌سوز مکشوفه از ولیران با نمونه از محوطه شوش (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۹: ۲۹) قابل‌مقایسه است.



► تصویر ۱۱: تصویر و طرح پیه‌سوز سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 11: Image and design of a Oil Lamp from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

- پیمانه

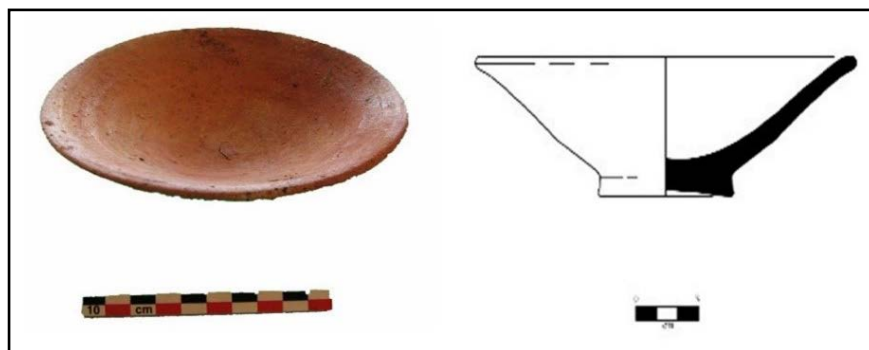
این ظرف در سکوی شماره سه (فیچر ۱۰۱۱) با شماره یافته ۱۰۱۱/۴، ارتفاع ۱۵ سانتی‌متر، قطر دهانه ۱۵ سانتی‌متر و قطر کف ۵ سانتی‌متر به‌دست آمد؛ شکل لبه آن گرد به داخل برگشته و خمیره نخودی‌رنگ دارد. ماده چسباننده آن شن و ماسه و تکنیک ساخت چرخ‌ساز و پخت آن مناسب است. این پیمانه به‌شکل استوانه متمایل به مخروطی با دهانه گشاد به‌همراه یک دسته کوچک عمودی در زیر لبه است که نمونه قابل‌مقایسه با آن، با این تفاوت که نمونه فاقد دسته است، درمیان سفال‌های محوطه قومس (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۳۲: ۳)، قلعه‌یزدگرد (Keall & Keall, 1981: Fig. 20: 1) و بیستون (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۱۵: ۱) گزارش شده است (تصویر ۱۲).



تصویر ۱۲: تصویر و طرح پیمانه سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 12: Image and design of a Measure Ware from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

- بشقاب

این بشقاب با شماره یافته ۱۰۰۹/۶، ارتفاع ۵ سانتی‌متر، قطر دهانه ۱۷/۵ سانتی‌متر و قطر کف ۶ سانتی‌متر در سکوی شماره دو (فیچر ۱۰۰۹) گور سردابه‌ای به دست آمد. از نوع بشقاب‌های سلوکی است که لبه گرد به بیرون برگشته دارد و خمیره و پوشش قرمز رنگ و ماده چسباننده آن شن و ماسه نرم، پخت آن مناسب و چرخ‌ساز است (تصویر ۱۳). بشقاب مکشوفه از گور سردابه‌ای مشابه بشقاب‌های معروف به «بشقاب ماهی» مکشوفه از گورستان پارتی بیستون (علی بیگی، ۱۳۸۹: طرح ۱: ۲۴)، قلعه یزدگرد (Keall & Keall, 1981: Fig. 20: 6)، با اندکی تفاوت قومس (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۳۲: ۱)، سلوکیه (Debevoise, 1934: Fig. 88)، بشقاب‌های مکشوفه از ام‌القیوین قلعه البحرین (Hellyer, 1988: 4) که به دوره هلنیستی تاریخ‌گذاری شده‌اند (Hojlund, 2006: 239, Fig. 1a) و بشقاب مکشوفه از اوروک (Macuch, 1967: tafel 134.8) شباهت دارد.

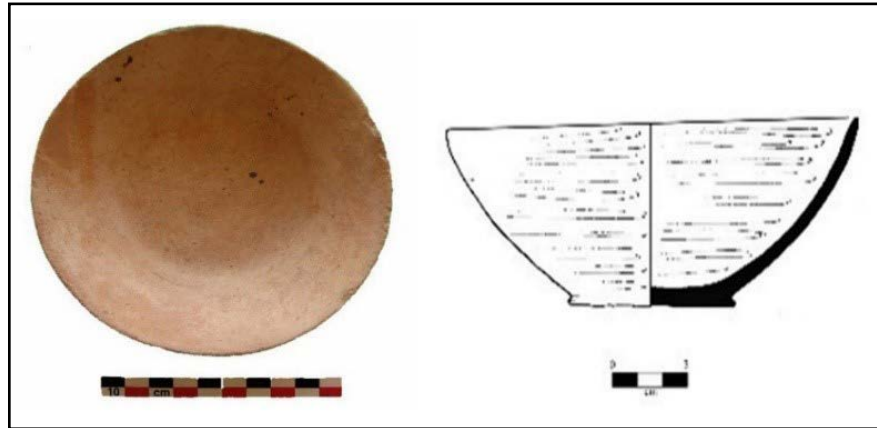


تصویر ۱۳: تصویر و طرح بشقاب سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 13: Image and design of a Plate from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

- پیاله

این پیاله با شماره یافته ۱۰۱۳/۵، ارتفاع ۴ سانتی‌متر و قطر دهانه ۱۲/۵ سانتی‌متر در میان استخوان‌های جمع‌آوری شده استودان شماره یک (فیچر ۱۰۱۳) به دست آمد. خمیره آن قرمز آجری و پوشش گلی رقیق نخودی رنگ دارد که قسمت‌هایی از پوشش آن از بین رفته است. لبه ظرف گرد به بیرون برگشته و کف ظرف محدب، کیفیت ساخت آن مناسب و تکنیک ساخت آن چرخ‌ساز است که مشابه آن در میان

سفال‌های محوطه تورنگ تپه (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۳۵: ۸)، قلعه یزدگرد (Keall, 1981: Fig. 20: 32)، بررسی‌های باستان‌شناختی قروه کردستان (مافی و همکاران، ۱۳۸۸: لوح ۱۶: ۴) و با اندکی تفاوت در شکل درمیان سفال‌های مسجد سلیمان (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۳: ۳) گزارش شده است (تصویر ۱۴).



► تصویر ۱۴: تصویر و طرح پیاله سفالین گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 14: Image and design of a Chalice from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

- مهره

از تعداد زیاد مهره‌های گورهای اشکانی ولیران، فقط یکی از آن‌ها سفالی است که با شماره یافته ۱۰۱۳/۶، ارتفاع ۲/۴ سانتی‌متر و قطر ۲/۷ سانتی‌متر از استودان شماره یک (فیچر ۱۰۱۳) یافت شد و خمیره‌ای به رنگ قرمز، پخت آن مناسب و دست‌ساز است (تصویر ۱۵).



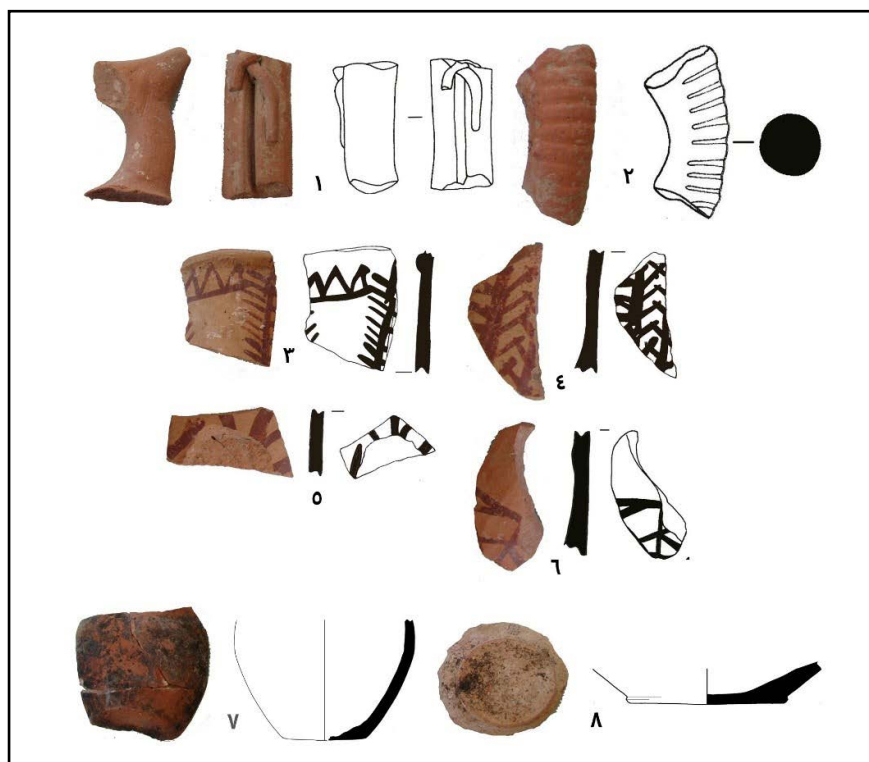
► تصویر ۱۵: تصویر و طرح مهره سفالی گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 15: Image and design of a Bead from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

قطعات شکسته

- دسته، بدنه و کف‌ها

برخلاف قطعات لبه، قطعات دسته، بدنه و کف را نمی‌توان با اطمینان به گروه خاصی از انواع ظروف سفالی منسوب کرد؛ از میان قطعات شکسته محوطه دو عدد دسته ظرف سفالی خمیره و پوشش گلی قرمز آجری رنگ یافت شد که تکنیک ساخت آن‌ها دست‌ساز و جهت استحکام از ماده چسباننده شن ریز متراکم و میکا در ساخت آن‌ها استفاده شده است، پخت یکی از قطعات نامناسب و دیگری مناسب

است؛ همچنین روی یکی از آن‌ها تزئینات افزوده و دیگری کنده موازی مشاهده می‌شود. بدنه‌ها، خمیره و پوشش قرمز آجری دارند؛ تکنیک ساخت‌شان چرخ‌ساز و از پخت کافی برخوردار هستند؛ ماده چسباننده آن‌ها شن‌ریزه و دانه‌های سفیدرنگ است و تماماً نقوش هندسی به رنگ قهوه‌ای دارند که نمونه‌های ۳، ۴، ۵ و ۶ از سکوی شماره سه (فیچر ۱۰۱۱) که احتمالاً مربوط به تکوک هستند، به ترتیب در میان سفال‌های محوطه‌های اردبیل (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۲۰: ۵)، ماه‌نشان زنجان (عالی و خسروزاده، ۱۳۸۳: طرح ۱۲: ۴) و نوشیجان (هرینک، ۱۳۷۶: شکل ۱۴: ۷) گزارش شده است. کف‌های مورد مطالعه محوطه (مکشوفه از ترانشه ۰۱۷، فیچرهای ۱۰۱۳ و ۱۰۱۵)، در مجموع به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند؛ دسته اول، نمونه هفت، بدون انحنا و پایه کف بوده و کف سفال به صورت زاویه‌دار به بدنه متصل شده است؛ به عبارتی، این نوع «کف تخت» نامیده می‌شوند که قابل مقایسه با گورستان سنگ شیر همدان (افشاری و نقشین، ۱۳۹۳: طرح ۶: ۵) است. در دسته دیگری از کف‌های محوطه، نمونه هشت، در محل اتصال کف به بدنه، یک انحنا با زاویه دیده می‌شود؛ به عبارتی، این نوع کف‌ها از نوع دیسکی شکل هستند که با نمونه از محوطه گورستان پارتی بیستون (علی بیگی، ۱۳۸۹: طرح ۷: ۷۸) قابل مقایسه است. خمیره این قطعات، قرمز آجری و پوشش این گروه نیز به رنگ‌های نخودی و قرمز آجری است که در بیرون قطعات سفالی دیده می‌شود. تمامی کف‌های مورد مطالعه چرخ‌ساز بوده و از ذرات شن‌ریز و میکا برای آمیزه آن‌ها استفاده شده است. یکی از قطعات سفال این مجموعه دارای پخت مناسب و دیگری نامناسب است (تصویر ۱۶).



تصویر ۱۶: نمونه قطعات شکسته دسته، بدنه و کف‌های مکشوفه از گورستان اشکانی ولیران (نگارندگان، ۱۴۰۳).

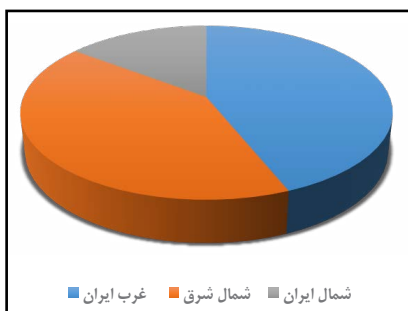
Fig. 16: Sample of broken pieces of the handle, body, and Bases discovered from the Parthian cemetery of Veliran (Authors, 2024).

بحث و تحلیل

در یک بررسی مقدماتی، سفال‌های مورد مطالعه از منظر گونه‌شناسی شامل قطعات: تکوک، کوزه، آبخوری، تنگ، کاسه، پیاله، بشقاب، پیمانه، قمقمه، جام و پیه‌سوز است که به دو گروه دهانه‌بسته و دهانه‌باز تقسیم می‌شوند. این گونه‌های سفالی همگی بدون لعاب بوده و فقط چهار بدنه سفال منقوش هندسی در میان آن‌ها یافت شده است؛ بر این اساس، سفال ساده (معمولی) رایج‌ترین گونه سفالی گورستان اشکانی ولیران است. روی برخی از این گونه‌های سفالی تزئینات افزوده و کنده دیده می‌شود. خمیره گونه‌های سفالی نیز در طیف نخودی، نخودی مایل به آجری، قرمز، قرمز آجری، قرمز مایل به نارنجی و خاکستری است. گونه‌های سفالی مورد مطالعه، چرخ‌ساز و دست‌ساز و برخی ترکیبی هستند و از شن ریز به همراه با ماده سفیدرنگ، به عنوان آمیزه سفال استفاده شده است. در برخی گونه‌ها نیز هر دو سطح داخل و بیرون سفال دارای پوشش گلی رقیق هستند.

یکی از راه‌های تشخیص وجود یا عدم وجود ارتباط بین جوامع فرهنگی در مناطق همجوار و گاهنگاری نسبی، مقایسه دست‌ساخته‌های فرهنگی آن‌ها با یک دیگر است (نعمتی و باغ‌شیخی، ۱۴۰۳: ۲۷۳)؛ همچنین از طرفی دیگر، هرینگ سفال‌های دوره اشکانی را به سه دوره اولیه (۲۵۰ تا ۱۵۰ پ.م.)، میانه (۱۵۰ پ.م. تا آغاز میلادی) و متأخر (آغاز میلادی تا ۲۵۰ م.) تقسیم نمود (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۹: ۴۰۴)؛ بنابراین با توجه به گزاره‌های پیش‌گفته می‌توانیم سفال‌های اشکانی کشف شده از بستر باستان‌شناختی این محوطه را هم‌زمان با دوره دوم طبقه‌بندی هرینگ، یعنی از نیمه اول قرن دوم پیش از میلاد تا آغاز میلادی به عنوان زمان تولید و استفاده سفالینه‌های مورد مطالعه در نظر گرفت.

نتایج حاصل از مقایسه گونه‌شناختی و گاهنگاری مقایسه‌ای نمونه‌های سفالین ولیران دماوند، آشکارا نشان از همسانی و مشابهت این نمونه‌ها با سفالینه‌های مناطق همجوار و فرمانطقه‌ای آن دارد. سفالینه‌های گورستان ولیران با نمونه سفال‌های محوطه‌های داخل ایران، مانند: کلاردشت، کوهان، شمیران، دیلمان، شاه‌پیر، نوروزمحل، قومس، دشت دامغان، یاریم‌تپه، تورنگ‌تپه، شهرتپه، دشت بوبین‌زهر، لائودیسه، کنگاور، بیستون، قلعه‌یزدگرد، نوشیجان، سنگ‌شیر، ماه‌نشان، اردبیل، دشت قروه، چغامیش، شوش، مسجد سلیمان، دستوا، شوشتر و خارج از جغرافیای سیاسی امروزی مانند: نسا، سلوکیه، دورا، اروپوس، اوروک، ام‌القیون، تل‌اشدود و دیجیران قابل مقایسه است که نمونه‌های قابل مقایسه این محوطه‌ها مربوط به اوایل تا اواخر دوره اشکانی هستند؛ از این میان، به ترتیب محوطه‌های واقع در غرب (۹۰/۴۳٪)، شمال شرق (۴۶/۴۱٪) و شمال (۶۳/۱۴٪) ایران فرهنگی به دلیل فراوانی نمونه‌های قابل مقایسه و قرارگیری در بافتار جغرافیایی مشابه با محوطه ولیران از اهمیت بیشتری برخوردار هستند (نمودار ۱).



▲ نمودار ۱: میزان مشابهت در مقایسات گونه‌شناختی سفال‌های گورستان اشکانی ولیران دماوند (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Chart. 1: Similarity in typological comparisons of pottery from the Parthian cemetery of Veliran, Damavand (Authors, 2024).

نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین یافته‌های باستان‌شناختی محوطه ولیران، قطعات و ظروف سفالی

از دوره اشکانی است؛ بنابراین در پژوهش پیش‌رو توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های گورستان اشکانی ولیران در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش انجام شد. خصوصیات فنی سفال‌ها مبنی آن است که در ساخت آن‌ها از شن‌ریز و میکا استفاده شده است. برخی از سفال‌ها پخت‌شان کافی و بعضی دیگر پخت‌شان ناکافی بوده است. اکثر سفال‌ها چرخ‌ساز و مبنی استفاده از چرخ‌سفالگری در ساخت سفال‌ها بوده است؛ برخی سفالینه‌ها نیز پوشش گلی غلیظ یا رقیق بر جداره داخلی یا بیرونی و حتی هر دو جداره پوشیده شده‌اند؛ درمجموع، از گورستان اشکانی ولیران چند گونه سفالی شامل: تکوک (ریتون)، جام، قمقمه، آبخوری، پیه‌سوز، کاسه، کوزه، پیمانه، بشقاب، تنگ، پیاله به دست آمد. براساس ریخت‌شناسی الگوی پراکندگی لبه‌های گورستان اشکانی ولیران، بیشتر لبه‌های گرد به بیرون برگشته است. سفال‌های گورستان اشکانی ولیران از لحاظ تنوع تزئینی نیز شامل نقوش کنده، داغ‌دار، افزوده و منقوش هندسی هستند. براساس مقایسه تطبیقی سفال‌های گورستان اشکانی ولیران شباهت‌هایی بین بعضی از لحاظ شکل‌های سفالی با سفال‌های محوطه‌های اشکانی در مناطق همجوار همچون: فلات مرکزی (کوهان، دروس شمیران و بررسی‌های باستان‌شناسی دشت بوبین‌زهر)، شمال ایران (کلاردشت، دیلمان، شاه‌پیر، و نوروزمحل) شمال‌شرق ایران (تورنگ‌تپه، یاریم‌تپه، شهرتپه درگز، قومس، و بررسی باستان‌شناختی دشت دامغان)، غرب و شمال‌غرب ایران (قلعه یزدگرد، لائودیسه، کنگاور، بیستون، ماه‌نشان، سنگ‌شیر، نوشیجان، اردبیل، و بررسی‌های باستان‌شناسی دشت قروه کردستان)، جنوب‌غرب ایران (شوش، چغامیش، مسجد سلیمان، دستوا، و شوشتر) و در خارج از جغرافیای فعلی ایران (نسا، سلوکیه، دوراوپوس، اوروک، شاملو، اشدود، و دیجیران) دیده شد. به‌طورکلی، نتایج حاصل از مقایسات گونه‌شناختی و گاهنگاری مقایسه‌ای نمونه‌های سفالی گورستان اشکانی ولیران، آشکارا نشان از همسانی و شباهت این نمونه‌ها با سفالینه‌های مناطق همجوار و فرمانطقه‌ای آن دارد؛ به‌گونه‌ای که بیشترین شباهت فرهنگی با مناطق غرب، شمال‌شرق و شمال ایران و بیشترین شباهت به‌ترتیب درمیان سفال‌های محوطه باستانی قومس (استان سمنان)، قلعه یزدگرد و گورستان پارتی بیستون (استان کرمانشاه) دارند و با توجه به این مسأله می‌توان گورستان ولیران را یکی از محوطه‌های اشکانی در منطقه دماوند دانست که دارای سنت‌های سفالین این دوره است؛ البته از نظر ویژگی‌های فنی تشابهات اندکی با حوزه‌های فرهنگی یاد شده دارند؛ بر این اساس، به نظر می‌رسد که پیوندهایی بین محوطه ولیران و محوطه‌های مناطق ذکر شده وجود داشته، که نشان‌دهنده ارتباطات فرهنگی بین این مناطق است؛ اما در این زمینه لازم است به وجوه افتراق و نوآوری‌ها و تأثیر عوامل بومی بر سفال‌های معمولی گورستان محوطه ولیران، از جمله: کیفیت ساخت، رنگ، نوع پوشش، شاموت و غیره اشاره کرد؛ بنابراین با توجه به مطالب گفته شده به نظر می‌رسد که گونه سفال‌های معمولی گورستان محوطه ولیران، دارای ویژگی‌های بومی بوده و گونه‌ای محلی به‌شمار می‌آیند که در کوره‌های محلی تولید شدند، اما از نظر شکل قابل مقایسه

با محوطه‌های دیگر حوزه‌های فرهنگی هستند. به‌طور کلی، در نتیجه مطالعه و گونه‌شناسی سفال‌ها و مقایسه آن‌ها با سفال‌های دیگر محوطه‌های دارای تاریخ‌گذاری حوزه‌های فرهنگی سفال‌های به‌دست آمده از گورستان محوطه ولیران دماوند مربوط به اواسط دوره اشکانی است؛ چراکه این تاریخ‌گذاری با دیگر مدارک یافت شده از گورستان مذکور، از جمله سکه‌های اشکانی که متعلق «مهرداد دوم» (۱۲۳ تا ۸۸ پ.م.)، «فرهاد سوم» (۵۸/۵۷-۷۰ پ.م.)، «مهرداد سوم» (۵۴-۵۷ پ.م.)، «ارد اول» (۸۰-۹۰ پ.م.) و «ارد دوم» (۳۸-۵۷ پ.م.) است، مطابقت دارد.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان برخود لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه برای بهبود و غنا بخشیدن به متن مقاله قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

نگارندگان این مقاله در انجام پژوهش سهمی برابر داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- افشاری، لیلیا؛ و نقشین، امیرصادق، (۱۳۹۳). «توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌شناختی سفال‌های دوره اشکانی گورستان سنگ شیر همدان». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۴ (۷): ۱۱۳-۱۳۲. https://nbsh.basu.ac.ir/article_991.html
- امیرلو، عنایت‌الله، (۱۳۶۹). «کاوش در دماوند». باستان‌شناسی و تاریخ، ۵ (۸-۹): ۹۰.
- پازوکی‌طرودی، ناصر، (۱۳۸۱). آثار تاریخی دماوند. تهران: اداره کل میراث فرهنگی استان تهران.
- پازوکی‌طرودی، ناصر، (۱۳۸۱). معرفی اجمالی دماوند و فهرست آثار تاریخی - فرهنگی آن. تهران: اداره کل میراث فرهنگی استان تهران.
- توحیدی، فائق، (۱۳۷۷). «بررسی هنری و کاربردی ظروفی به نام ریتون (ساغر) در هنر ایران». مجله موزه‌ها، ۲۰: ۲۴-۴۷.
- توحیدی، فائق؛ و طباطبایی، محیط، (بی‌تا). «گزارش بررسی‌های استان تهران، آسرد دماوند». تهران: مرکز اسناد و مدارک فرهنگی (منتشر نشده).
- چاپچی‌امیرخیز، احمد؛ و سعیدی‌هرسینی، محمدرضا، (۱۳۸۱). نگاهی به تدفین تابوتی در ایران باستان. تهران: سمیرا.
- خسروزاده، علیرضا؛ و عالی، ابوالفضل، (۱۳۸۳). «توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌شناختی سفال‌های دوران اشکانی و ساسانی منطقه ماه‌نشان (زنجان)». در:

کتاب مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

- سرافراز، علی‌اکبر، (۱۳۴۰). «گزارش بررسی‌های استان تهران، تپه‌های اطراف دماوند». تهران: مرکز اسناد و مدارک فرهنگی (منتشر نشده).

- صراف، محمد رحیم، (۱۳۶۱). «گزارش بررسی‌های استان تهران، گردتپه دماوند». تهران: مرکز اسناد و مدارک فرهنگی (منتشر نشده).

- رهبر، مهدی؛ و علی‌بیگی، سجاد، (۱۳۹۰). «گزارش پژوهش‌های باستان‌شناختی به منظور مکان‌یابی لائودیسه در نهاوند». پیام باستان‌شناس، ۸ (۱۵): ۱۶۰-۱۳۳.

- طلائی، حسن، (۱۳۹۰). باستان‌شناسی و هنر ایران در هزاره اول پیش از میلاد. تهران: سمت.

- طهرانفر، سارا، (۱۳۹۷). «بررسی محوطه‌های تاریخی شهرستان بوئین زهرا». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، تهران: دانشگاه تهران (منتشر نشده).

- عظیم‌زاده، هوشنگ؛ و راد، بابک، (۱۳۵۲). «گزارش امامزاده شلمبه». تهران: مرکز اسناد و مدارک فرهنگی (منتشر نشده).

- علی‌بیگی، سجاد، (۱۳۸۹). «ازسرگیری پژوهش‌های باستان‌شناختی در محوطه پارتی بیستون». پژوهش‌های باستان‌شناسی مدرس، ۲ (۳): ۶۹-۴۰.

- کامبخش‌فرد، سیف‌الله، (۱۳۷۷). گورخمره‌های اشکانی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

- کامبخش‌فرد، سیف‌الله، (۱۳۸۰). سفال و سفالگری در ایران از آغاز دوره نوسنگی تا دوران معاصر. تهران: ققنوس.

- مافی، فرزاد؛ بهنیا، علی؛ و بهرام‌زاده، محمد، (۱۳۸۸). «توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال دوره اشکانی قروه (کردستان)». پیام باستان‌شناس، ۶ (۱۲): ۸۵-۱۰۴.

- مرتضایی، محمد؛ و بنوار، ایما، (۱۳۸۲). راهنمای باستان‌شناسی ایران. تهران: مریم.

- نامی، حسن؛ و موسوی‌نیا، سیدمهدی، (۱۳۹۸). «بررسی باستان‌شناسی محوطه‌های اشکانی شهرستان درگز، شمال شرق ایران». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۱ (۱): ۲۳۳-۲۵۲. <https://doi.org/10.22059/jars.2019.71116>

- نعمتی، محمدرضا، (۱۳۸۵). «گزارش فصل اول کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه تاریخی ولیران». تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).

- نعمتی، محمدرضا، (۱۳۸۶). «فصل اول کاوش محوطه تاریخی ولیران دماوند». گزارش‌های باستان‌شناسی ۷، جلد ۲، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری: ۳۹۱-۳۶۹.

- نعمتی، محمدرضا؛ و صدایی، علی، (۱۳۸۷). «پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران براساس ریتون‌های مکشوف از محوطه تاریخی ولیران دماوند». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۵۹ (۱۸۶): ۲۹۷-۲۷۹. <https://www.academia.edu/105407398>

- نعمتی، محمدرضا، (۱۳۹۰). «بررسی منطقه دماوند در دوره اشکانی و ساسانی مطالعه موردی: محوطه تاریخی ولیران». رساله دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- نعمتی، محمدرضا؛ و صدرایی، علی، (۱۳۹۱). «بررسی شیوه‌های تدفین در گورستان اشکانی ولیران دماوند». مطالعات باستان‌شناسی، ۴(۲): ۱۰۳-۱۲۱. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2013.32122>
- نعمتی، محمدرضا؛ و باغ‌شیخی، میلاد، (۱۴۰۳). «بررسی و گونه‌شناسی سفال‌های ساسانی محوطه زروآوند ۲». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۴(۴۰): ۲۸۳-۲۵۳. <https://doi.org/10.22084/nb.2023.27375.2547>
- واندنبرگ، لوئی، (۱۳۴۸). باستان‌شناسی ایران باستان. ترجمه عیسی بهنام، تهران: دانشگاه تهران.
- هریک، ارنی، (۱۳۷۶). سفال ایران در دوران اشکانی. ترجمه حمیده چوبک، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- همتی‌ازندریانی، اسماعیل؛ و خاکسار، علی، (۱۴۰۱). «بررسی مجموعه سفال‌های دوران تاریخی و اسلامی کاوش‌های معماری دست‌کند ارزانفود-همدان». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۶(۲۰): ۱۶۳-۱۸۸. <https://doi.org/10.30699/PJAS.6.20.163>
- هوتن، امید، (۱۳۷۶). «تکوک‌های ایرانی از هزاره چهارم تا پایان دوره ساسانی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- یوگینیویچ ماسون، میخائیل؛ و پوگا چنگووا، گالینا آنتولیونا، (۱۳۸۳). ریتون‌های اشکانی نسا. ترجمه شهرام حیدرآبادیان، تهران: ماکان.

- Afshari, L. & Naqshineh, A. M., (2015). "Description the Classification and Analysis of Typology of Pottery Parthian Period of Hamedan Sang-e Shir Cemetery". *Iranian Ar-chaeological Studies Journal*, 4(10): 113-132. [In Persian]. https://nbsh.basu.ac.ir/article_991.html
- Alibeigi, S., (2010). "Resumption of archaeological researches in the Parti-Bisutun Par-thian Site". *Modares Archaeological Researches*, 2 (3): 69-40. [In Persian]. <https://www.academia.edu/2761249>
- Amirlo, E., (1990). "Excavation in Damavand". *Iranian Journal of Archaeology And His-tory*, 5(8-9): 90. [In Persian].
- Azimzadeh, H. & Rad, B., (1973). "Report of Imamzadeh Shalambeh". Teh-ran: Center for Cultural Documents and Records (unpublished). [In Persian].
- Chaychi e Amirkhiz, A. & Saeidi e Harsini, M. R., (2002). *A Look at Coffin Burial in Ancient Iran*. Tehran: Samira. [In Persian].

- Debevoise, N. C., (1934). *Parthian pottery from Seleucia on the Tigris*. University of Michigan studies/Humanistic series.
- Dyson, R. H. (1963). "Archaeological scrap: Glimpses of history at Ziwiye". *Expedition*, 5(3): 32.
- Finkbeiner, U. & Bittel, K., (1991). "Keramik der seleukidischen und parthischen Zeit aus den Grabungen in Uruk-Warka. I. Teil". *Baghdader Mitteilungen*, 22: 537-637.
- Fukai, S., & Matsutani, T., (1980). "Halimehjan 1978. A preliminary report on the survey and soundings in Rudbar, Gilan Province, Iran". *Memoirs (The) of the Institute of Oriental Culture Tokyo*, (80): 13-40.
- Haerinck, E., (1983). *La Céramique en Iran Pendant la Période Parthe ca. 250 av. J.C. à ca. 225 après J.C.: Typologie, Chronologie et Distribution*. Iranica Antiqua Supplément II, Gent.
- Haerinck, E., (1997). *En Iran Pendant La Periode Parthe*. Translated by Hamideh Chobak, Tehran: Cultural Heritage Organization of the Country [In Persian].
- Hansman, J. & Stronach, D., (1974). "Excavation at Shahri Qumis 1971". *The Journal of the Royal Asiatic Society*, 106: 8-22.
- Hansman, J. & Stronach, D., (1970). "Excavations at Shahr-i Qūmis, 1967". *Journal of the Royal Asiatic Society*, 102(1): 29-62.
- Hellyer, P., (1988). "Archaeology in Umm Al Qaivan". *Bulletin*, 34: p1. 6.
- Hemmati-Azandariani, I. & Khaksar, A., (1401). "Investigation of the Collection of Pottery from the Historical and Islamic Periods of the Troglodytic Architectural Excavations of Arzanfod-Hamedan". *Parseh Journal of Archaeological Studies*, 6 (20): 163-188. [In Persian]. <https://doi.org/10.30699/PJAS.6.20.163>
- Højlund, F., (2006). "The dating of the Coastal Fortress at Qala'at al-Bahrain: Sasanian or Islamic?". *Arabian archaeology and epigraphy*, 17(2): 238-247.
- Hootan, O., (1997). "Iranian Rhytons from the fourth millennium to the end of the Sas-sanid period". Master's thesis, Tehran: Islamic Azad University, Central Tehran Branch. [In Persian].
- Kambakhshfard, S., (1998). *Parthian Pithos -Burials at Germi*. Tehran: University Pub-lishing Center. [In Persian].
- Kambakhshfard, S., (2002). *Pottery in Iran from Neolithic Period to the Present*. Tehran: Qoqnoos. [In Persian].
- Keall, E. J. & Keall, M. J., (1981). "The Qal'eh-i Yazdigird Pottery: A Statistical Approach". *Iran*, 19(1): 33-80.

- Khosrowzadeh, A. & Aali, A., (2004). "Description, classification and typological analysis of Parthian and Sasanian period pottery from the Mah-Neshan region (Zan-jan)". In: *The book Proceedings of the International Conference on Iranian Archaeology*, Tehran: Cultural Heritage Organization of the Country. [In Persian].
- Mafi, F., Behnia, A. & Bahramzadeh, M., (2009). "Description, Classification, and Typology of Parthian Pottery in Qorveh (Kurdistan)". *Payām-e Bāšānshenās Journal*, 6 (12): 85-104. [In Persian]. <https://journals.iau.ir/article703955535564801438b65c5e4a208a5fcd5391.pdf>
- Mason, E. & PugaChenkovaova, G., (2004). *The Parthian Rhytons of Nisa*. Translated by Shahram Heydarabadian, Tehran: Makan. [In Persian].
- Mortezaei, M. & Benvar, I., (2003). *Guide to the Archaeology of Iran*. Tehran: Maryam. [In Persian].
- Nami, H. & Mousavinia, S. M., (2019). "Archaeological Investigation of Par-thian Sites in Dargaz County, Northeast Iran". *Journal of Archaeological Studies*, 11 (1): 233-252. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.71116..>
- Nemati, M. R., (2007). "The First Season of Excavation at the Historical Site of Veliran Damavand". *Archaeological Reports*, 7 (2): 391-369. [In Persian].
- Nemati, M. R., (2011). "Investigation of the Damavand Region in the Parthian and Sas-sanid Periods: A Case Study: The Historical Site of Veliran". PHD Thesis, Tehran: Tarbiat-Modares University (unpublished). [In Persian].
- Nemati, M. R. & Sadraei, A., (2012). "Investigation of burial practices in the Parthian Veliran cemetery of Damavand". *Journal of Archaeological Studies*, 4(2): 103-121. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2013.32122>
- Nemati, M. R. & Baghsheikhi, M., (1403). "Study and typology of Sasanian pottery Discovered from the Zeroavand 2 site". *Iranian Archaeological Studies Journal*, 14 (40): 253-283. [In Persian]. <https://doi.org/10.22084/nb.2023.27375.2547>.
- Nemati, M. R. & Sadraei, A., (2008). "A Study of Culture and Art in the Par-thian Period in the Central Plateau of Iran Based on the Rhytons Discovered from the Historical Site of Veliran Damavand". *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, 59 (186-4): 297-279. [In Persian]. <https://www.academia.edu/105407398>

- Nemati, M. R., (2006). "Report of the First Season of Archaeological Excavations at the Historical Site of Veliran". Tehran : Iranian Center for Archaeological Re-search (unpublished). [In Persian].
- Pazuki Taroudi, N., (2002). *A brief introduction to Damavand and a list of its historical and cultural artifacts*. Tehran: General Directorate of Cultural Heritage of Tehran Prov-ince. [In Persian].
- Pazuki Taroudi, N., (2002). *Historical Monuments of Damavand*. Tehran: General Directorate of Cultural Heritage of Tehran Province. [In Persian].
- Rahbar, M. & Alibeigi, S., (2011). "Report of archaeological researches to locate La-odicea in Nahavand". *Payām-e Bāstānshenās Journal*, 8 (15): 133-160. [In Persian]. <https://journals.iau.ir/article7038616dcb09cf1e72e879b2b5bae4b27207ea.pdf>
- Saraf, M. R., (1982). "Report on Surveys of Tehran Province, Gerd Tepe Dama-vand". Tehran: Center for Cultural Documents and Records (unpublished). [In Persian].
- Sarfaraz, A. A., (1961). "Report on Surveys of Tehran Province, Tapeh Around Damavand". Tehran: Center for Cultural Documents and Records (unpublished). [In Persian].
- Strommenger, E. & Macuch, R., (1967). *Gefässe aus Uruk von der neubabylonischen Zeit bis zu den Sasaniden*. Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka.
- Talaei, H., (2011). *Archaeology and Art of Iran in the First Millennium BC*. Teh-ran: Samt. [In Persian].
- Tehranfar, S., (2018). "Survey of historical sites in Bueen Zahra County". Mas-ter's thesis in Archaeology, Tehran: University of Tehran (unpublished). [In Persian].
- Tohidi, F., (1998). "An artistic and practical study of vessels called rhyton (sagar) in Iranian art". *Museums Journal*, 20: 24-47. General Directorate of Education and Publications & Cultural Productions. [In Persian].
- Tohidi, F. & Tabatabai, M., (No Date), "Report of Surveys of Tehran Province, Damavand Ab e sard". Tehran: Center for Cultural Documents and Records (unpublished). [In Persian].
- Trinkaus, K. M., 1986, "Pottery from the Damghan Plain, Iran: Chronology and Variability from the Parthian to the Early Islamic Periods". *Studia Iranica*, 15: 23-88.
- Vandenberg, L., (1969). *Archaeology of Ancient Iran*. Translated by Issa Behnam, Tehran: University of Tehran [In Persian].